Historija Dožine seljačke bune

GERGELY

1 PROBLEMI DANAŠNJICE 1

Zagreb 1934

Nakladna knjižara Epoha

Trg Kralja Petra II

ŠANDOR GERGELJ

HISTORIJA DOŽINE SELJAČKE BUNE

TISKARA „MERKANTILE“ ZAGREB

Preveo N. Nikolić

I

KLASE »BEZ HISTORIJE« U MADŽARSKOJ

Historijske klase!... Ovaj naziv, koji se još i danas često može čuti, prisvajaju sebi vladajući slojevi Madžarske s tim obrazloženjem, da je u prošlosti samo djelatnost njihovih klasnih predaka bila od značaja za formiranje narodne sudbine i za stvaranje madžarske historije. Ovo obrazloženje nije na svome mjestu, ali sam naziv nam jasno kazuje stav vladajućih klasa prema historiji. Uobičajena, zvanično priznata »historija« uistinu tumači i proučava događaje iz prošlosti s njihova stajališta i u duhu njihova shvaćanja. Mi ne mislimo samo na svijesna iskrivljavanja, namjerna falsificiranja prošlosti, nego i na ono gledanje što je zajedničko pripadnicima jedne klase, koja obzirom na svoje interese u sadašnjosti promatra prošle događaje s jednom prirođenom pristranošću, koje pojedinac ne mora biti svijestan. Ovakav historičar često puta misli za sebe da je objektivan sudac koji se nalazi iznad klasa, pa se za takvog i izdaje, zato, jer u prošlosti ni ne uočava mase koje su živjele izvan vladajućih klasa, ne će ništa da zna o postojanju različnih klasa, o njihovim međusobnim borbama, pa na taj način za predmet svoga ispitivanja ni ne uzima ekonomski život pojedinih historijskih epoha, koji u krajnjoj liniji određuje društvenu podjelu na klase i pravu historiju koja se razvija iz borbi što je među sobom vode pojedine klase.

Zato se široke radne mase u Madžarskoj, madžarsko seljaštvo i gradsko radništvo s pravom može nazvati skupnim imenom »klasa bez historije«. Ona je dvostruko bez svoje vlastite historije.

Objektivno i obzirom na prošlost zato, jer se dosad nije našao takav sintetičan historičar, koji bi kroz misaoni i osjećajni svijet radnih masa, sa gledišta radništva obuhvatio, shvatio i obradio cjelokupnu madžarsku historiju. Pojedini dijelovi te historije izneseni su u takozvanim monografijama, koje raspravljaju o pojedinim pojavama, i u kojima je sakupljeno već dosta materijala za podizanje one velike zgrade, koja bi obuhvatila čitavu povijest Madžarske. Ali zasad se nema ni vremena ni viška energije, koja se zajedno sa stručnim znanjem mora na drugo upotrebljavati, a nedostaje i onog utjecaja, koji bi i za radni narod otvorio tajne arhive, državne i privatne zbirke historijskih dokumenata, rešetke iza kojih se nalaze povjerljivi spisi.

Na taj način onda i subjektivno i u sadašnjosti madžarsko seljaštvo i radništvo ostaje bez svoje historije, jer ne može da osjeti onu živu povezanost, a u isto vrijeme i osnovnu razliku, što ga sve i spaja i dovodi u opreku sa životom i s borbama svojih klasnih predaka. Povjesničari »historijskih klasa« ne mogu seljaštvu i radništvu pružiti ništa drugo, nego štetnu zbrku zbunjujućih slika, neprobavljivih pouka i takvih učenja, koja se kose sa sadašnjim interesima radnoga naroda. Za sada je učenje historije (što pišu građanski pisci) baš suprotno od onoga, što bi trebalo da bude po onoj rimskoj izreci, koja kaže da je: historija učiteljica života.

Može se tvrditi, da će konačno oslobođenje radnih masa od ovakvog stanja »nemanja vlastite historije«, moći da bude djelo samih radnika. Još je Franz Mehring, veliki njemački historičar, konstatirao da »građanski povjesničari sve više gube volju za prikazivanje masovnih pokreta i revolucionarnih događaja«. Samo kada seljaštvo i radništvo baci na događaje prošlosti svoj pogled što ga je izoštrilo u svojim ekonomskim i političkim borbama, i kada djelatnost svojih klasnih predaka stavi na vagu one historijske metode, koju su stvorili njegovi duhovni vođi i prvoborci, samo tada će ispuniti životom onaj mrtvi historijski materijal, koji nam je sačuvan rijedak i nepotpun. Samo tada će tu svoju prošlost radni narod uistinu moći da razumije i da je osjeti.

Ali ovakvo oživljavanje historije ne će onda više biti samo sticanje znanja, nego i pomoćno sredstvo za razumijevanje i rješavanje onih zadaća, koje se javljaju u današnjoj klasnoemancipatorskoj, oslobodilačkoj borbi radnog naroda.

Ova knjižica, koja u glavnim crtama prikazuje jedan dramatičan dio iz prošlosti madžarskog radnog naroda, Dožinu seljačku bunu, — samo osjeća zadaće ovakvog pisanja radničke historije, ali te zadaće ne ostvaruje potpuno. Ovaj rad ne pretendira na originalnost. On ne sadrži originalna historijska istraživanja, nego se trudi da razgranate i zamršene historijske podatke sredi tako, da oni postanu razumljivi i da obuhvate pravi smisao Dožinog pokreta. Za osnovu smo dakle uzeli onaj materijal, što su ga priznati istraživači sakupili u svojim studijama onoga vremena. Taj materijal smo savjesno ispitali i proučili. Što se tiče same obrade, mi tu nismo događaje iz prošlosti navlačili na kalupe današnjih odnosa, nego smo se trudili da nađemo vezu tih zbivanja s ekonomskim životom njihova vremena, s podjelom na razne klase i s borbama, što su ih one međusobno vodile, i konačno s internacionalnim položajem u Dožino doba.

II

VLASNIŠTVO NAD ZEMLJOM I STVARANJE VELIKIH POSJEDA

Prije nego što bismo prešli na sam predmet naših izlaganja, moramo ukratko ocrtati postanak i razvojnu liniju madžarskoga kmetstva. Postojeća shvaćanja o tim pitanjima u većini slučajeva sasvim su netočna.

Sve što se obično zna o madžarskom kmetstvu, jest to, da ga je revolucija 1848. godine ukinula; na pitanje kako je postalo kmetstvo i u čemu su se sastojali kmetovski odnosi, dobivali smo dosad vrlo zamagljene odgovore.

Sam madžarski naziv »jobađ« (kmet) uopće ne rasvjetljuje onaj pojam, koji se njime danas označuje. Sasvim je drukčije s njemačkom riječju sličnoga značenja »Leibeigener«, koja nam ukazuje na ovaj naročiti oblik vezivanja radne snage. Kmet je naime obzirom na svoju ličnost slobodniji od roba, koji je još kao neograničeno vlasništvo svoga gospodara bio smatran samo »alatom što govori«, kojim je njegov gospodar mogao neograničeno da raspolaže, isto onako kao i ostalim svojim vlasništvom, »nijemim alatom«, kako je nazivana tegleća životinja.

Ali u isto vrijeme kmet nije vlasnik, nego samo obrađivač onog komada zemlje, na kome živi. Za tu zemlju on mora davati protuvrijednost u plodovima, u novcu i u kuluku (»radu za gospodu«), to jest mora da vrši sistematski besplatni rad za račun svoga gospodara.

Ali u starom madžarskom jeziku riječ »jobađ« i nije značila ograničenje seljačke radne snage. Ta riječ se uopće nije ni odnosila na seljaštvo. Naprotiv: tim imenom nazivana su zemaljska gospoda, da se njime obilježi njihova zavisnost od kralja i njihova zakonska dužnost da mu budu vjerni i pokorni. Još i 1237. (četiri

godine prije tatarske najezde) najviše kraljeve činovnike, palatina i dvorske dostojanstvenike nazivaju »gospoda jobagyi«, i tek od četrnaestog stoljeća počinje općenito primjenjivanje ovoga naziva na seljake, kada se istodobno počinju formirati i kmetovski odnosi i vezanost i ovisnost seljaštva. Prije toga vremena plemići su mase koje su im obrađivale zemlju nazivali »svojim narodima« (»populi«). A prava tih »naroda« bila su veoma različita, bilo je među njima i robova, a i slobodnih ljudi.

Od dolaska Madžara u njihovu zemlju, pa do stvaranja današnjeg značaja riječi »jobađ« i do formiranja kmetovskih odnosa, moralo je da prođe najmanje četiri stoljeća. Sama ta činjenica pobija sve one bajke o porijeklu kmetstva, koje se nalaze u historijskim udžbenicima i koje bi htjele kmetovski odnos da dovedu u vezu s dolaskom Madžara u današnju njihovu domovinu. Prema tim bajkama plemićski veleposjednici postali su od onih Madžara, koji su osvojili državu, a veličina njihovih posjeda bila je srazmjerna njihovom viteštvu pokazanom u borbi za osvojenje domovine. Kmetovi pak nastali su od pobijeđenih ili za rat nesposobnih elemenata.

Već i sama polazna točka ovoga shvaćanja kosi se s onom nepobitnom historijskom činjenicom, prema kojoj Madžari u doba osvajanja svoje domovine nisu uopće poznavali vlasništva nad zemljom, pa se čak za posjedovanje zemlje nisu ni interesirali, a i privatno vlasništvo kod njih je u to vrijeme bilo ograničeno na najuži krug predmeta: na odijelo i na oružje. Madžarski narod u doba osvajanja današnje Madžarske bio je nomadsko pleme, čije se sve imanje sastojalo u stadima i životinjama, zbog čega su kroz stoljeća sve predmete vlasništva i sve vrijednosti nazivali jednim skupnim imenom: blago (marha). Poznati historik madžarskoga kmetstva, Ignac Acsady,

ovako je okarakterizirao tadašnja madžarska plemena: »Svi su bili vojnici i pastiri. Glavne predmete svoje ishrane oni su crpli ne iz zemljoradnje, nego iz stočarstva. Meso i mlijeko goveda bila im je glavna hrana, koža njihova glavno odijelo, a goveda ne samo da su mogli lako transportirati, nego su od njih načinili i svoje glavno prevozno sredstvo. U njihova kola s krovovima, na kojima su vozili žene, djecu i bolesnike, bili su upregnuti volovi i krave, a tu povorku kola pratila su mnogobrojna krda i čopori. Osim konja, volova, i bivola, oni su još imali deve, koje se spominju još i u dvanaestom stoljeću.«

Ali mnogobrojna stada i čopori životinja, što su ih zajednički čuvali, nisu sačinjavali posebno vlasništvo pojedinaca, nego su bili zajednička svojina čitavog plemena. Uspomenu na ovo zajedničko vlasništvo sačuvalo je i predanje, koje kao glavni temelj plemenskog života kod madžarskih plemena iznosi ovo pravilo: što se zajednički steklo, to treba i da ostane zajedničko.

Narod, koji je na osnovi svoga zanimanja i svojih ekonomskih odnosa bio sastavljen iz ratničkih nomadskih plemena, našao je u novoj domovini rijetko naseljeno zemljoradničko stanovništvo. Današnji Erdély i županije koje s njim graniče na sjeveroistoku bili su još pokriveni ogromnim nenastanjenim prašumama, Madžarska Dolina (Alföld) bila je još većim dijelom močvarna, neobrađena zemlja, ali preko Dunava već su stanovali Nijemci, a na sjeverno zapadnim i južnim dijelovima slovenski narodi. I jedni i drugi bavili su se zemljoradnjom. Ali ni od ovih pokorenih naroda Madžari nisu mogli da prime ustanovu vlasništva zemlje, zato jer je i kod tih naroda zemlja bila zajedničko dobro. Germanski »Markgenossenschafti«, to jest seoske zajednice, isto su tako zajednički obrađivale zemlju što su je krčevinom učinile obradivom (a proširivanje

te obradive zemlje nije predstavljalo nikakvu poteškoću u vrijeme kada su im svugdje uokolo stajale na raspolaganju velike prašume) — kao što su i Sloveni na jugu živjeli u svojim »Zadrugama«, koje su još postojale sve do u prošlo stoljeće, a sjeverna slovenska plemena imala su svoj takozvani »mir«, koji se je kao ustanova zajedničkog vlasništva zemlje dugo sačuvala i u Rusiji. Pa i mnogo kasnije stvaranje pojedinačnog vlasništva odnosilo se je samo na unutarnja zemljišta (vrtove pored kuća i u selu), dok je oranice i livade još i onda seoska zajednica dijelila među pojedine porodice samo na privremeno, često jednogodišnje obrađivanje, a ta dioba vršila se izvlačenjem kocke. A šume i pašnjaci ostajali su i dalje kao nedjeljiva zajednička dobra.

(Ustanovom madžarskog zajedničkog zemljišnog vlasništva iscrpno se bavi K. Taganji. Novija otkrića utvrdila su da je »prastari komunizam« — koji je u početku smatran kao neobičan historijski period samo germanskih i slovenskih naroda — da je taj »prastari komunizam« vladao hiljadama godina u životu svih naroda svijeta. Po Morganu četiri petine života čovječanstva pada dosad na ekonomski period »prastarog komunizma«. Do istih rezultata dolazi i Englez Sir Henry Maine, Nijemac von Maurer i Rus Kovalevski.)

Kada su Madžari osvojili svoju domovinu, oni nisu ukinuli te seoske zajednice, nego su samo iznad njih postavili svoju vladavinu, koja se također osnivala na zajedničkom vlasništvu. Madžarska plemena razdijelila su među sobom osvojeni teritorij ne u cilju obrađivanja, nego radi ispaše, a osim toga oduzeli su, ili, kako bi se to moderno izrazilo: ubrali su kao porez onaj dio plodova zatečenih seoskih zajednica, do koga su mogli da dođu. Iz ovog nasilničkog ratničkog od-

nosa, kasnije se razvio izvjestan državno pravni poredak, koji je osvajače i pokorene narode sastavio u jedinstven narod, ali i u suprotne društvene klase. Ali u Madžarskoj ovo stanje nije nastalo unutarnjim razvojem, nego se uglavnom javilo kao posljedica inozemnog, stranog utjecaja.

Privatno vlasništvo nad zemljom i na njemu zasnovana dioba na klase, kao i državni aparat koji silom osigurava postojanje pojedinih klasa i njihovo međusobno življenje, — sve to je iz inozemstva, iz zapadnih susjednih država došlo u mješavinu Madžara i pokorenih naroda, u tu mješavinu koja se još nalazila u previranju i nije bila dobila jedan određen oblik. U susjednim zapadnim zemljama se naime u to vrijeme već bilo formiralo jedno društvo, izgrađeno na osnovi stalne naseljenosti stanovništva i »prirodnog« gospodarstva; u tom društvu se nasilno pljačkanje ratnika pretvorilo u sistem potraživanja stalnih dažbina: u oporezivanje, — a nad razdrtim ostacima seoskih zajednica pobijeđenih naroda (pravo šumarine, pašnjaka, lova i t. d.) već su se borile vladajuće i radne klase. U desetom stoljeću — kada su se madžarski osvajači naselili na teritoriju današnje države — u tim susjednim zemljama vladala je već feudalna državna forma, koja je vladajuće klase razvila u staleže sa čvrstim pravnim privilegijama. U smislu feudalizma čitavim teritorijem države raspolaže vladajući poglavica (kralj, car), koji taj teritorij dijeli i poklanja crkvenom i svjetovnom plemstvu (biskupi, vitezi i t. d.), koji mu onda duguju vjernost (feudum), koja se u praksi javlja kao vojna i ekonomska protuusluga, učinjena prema sizerenu. Privilegirani staleži pak s pomoću seljačkih dažbina i kuluka osiguravaju sebi vođenje svoga gospodskog života. Feudalne staleže i seljake koji su bili pretvoreni u kmetove spojila je kršćanska vjera i kultura i postavila ih protiv neznabožačkih, nomadskih Madžara, koji su svoje zapadne susjede desetinama godina uznemiravali svojim ratničkim podvizima.

O tome, kakve su se promjene dogodile u toku stoljeća iza osvajanja domovine, kakva su se sve trenja i borbe oko vlasti javljale između masa kod kojih je postojalo zajedničko vlasništvo s jedne, i između vođa i pojedinih plemenskih starješina s druge strane — o svemu tome domaći izvori nam ne daju nikakvih podataka. Svjedočenja rijetkih inozemnih zapisa i madžarskih popovskih kronika, što su nastale nekoliko stoljeća kasnije, naravno ne mogu biti pouzdana, jer ovi, ispunjeni fanatičnom mržnjom prema neznabošcima, nisu uopće ubrajali u ljude madžarska poganska plemena. I tako je nama iz toga vremena poznata samo ona historijska činjenica — koja je svakako morala nastati kao posljedica dugih unutarnjih borbi — prema kojoj su najmoćnije plemenske starješine, knezovi Géjza i sin mu Vajk, stupivši u savez sa zapadnim feudalnim silama i zapadnim pobornicima kršćanstva, zagospodarili nad svojim rivalima, ostalim plemenskim starješinama, i nad cijelim narodom. Rezultat te pobjede bilo je propadanje starog zajedničkog vlasništva, uvođenje privatnog vlasništva nad zemljom i stvaranje podjele na staleže, a sve to — za račun strane vladajuće klase. Knez Vajk, koji se kasnije pokrstivši se nazvao Stevanom i krunisao se krunom koju mu je papa poslao, po istraživanjima Acsadyja, tog veoma konzervativnog historika, učinio je ovo: »Vajk je velik dio plemenskih zemalja oduzeo, pa iako nije ukinuo plemensku organizaciju, zaveo je jednu novu, za ono vrijeme modernu vlasničko-pravnu odredbu, koja se sastojala u poklonjenom posjedu, i na taj način je pojedinačno vlasništvo proširio i na zemlju. Ova vrsta vlasničkog prava pojedinaca ubrzo se širila, jer je odgovarala no-

vom duhu vremena i reformama što ih je kralj zaveo, a naročito interesima crkve.«

»Reforme, koje su odgovarale duhu vremena« sastojale su se u stvaranju vladajuće klase po ugledu na zapad. O detaljima sprovođenja ovih reforma nemamo pouzdanog znanja, ali se u glavnom utvrdilo, da je Stevan u administraciju svoje zemlje zaveo takozvani »franački sistem«, u čijem duhu je čitav državni teritorij stavio pod upravu malobrojnih (oko četrdeset i pet) kraljevskih visokih činovnika. Ovi »tvrđavni župani« utjerivali su porez i stajali kralju na raspolaganju sa svojom vojničkom silom, ali u samoj stvari oni nisu toliko činovnici, koliko gospodari podređenih im krajeva. Ovaj sistem sprovodili su u glavnom strani vitezi (naročito bavarski plemići, koji su došli u državu u pratnji kraljice), nasuprot očajničkih protivljenja madžarskih radnih masa, koja nisu poznata samo po čuvenoj Koppánjevoj šomođskoj buni, što su je kronike zabilježile, — nego su i za vrijeme Stevanovih nasljednika stalno izbijala u obliku građanskih ratova i ustanaka. Naročito je bilo ogorčeno protivljenje protiv crkvenih privilegija. Stevan je naime obavezao cijelo stanovništvo države, da crkvi, odnosno kršćanskom misionarskom svećenstvu daje na ime poreze deseti dio svega ploda i svih životinja, a osim toga je svalio na narod još i teške terete za podizanje crkve i za izdržavanje popova. Na taj način je dakle crkva postala privilegiran stalež, a inozemni vitezi postali su osnivači pravih vladajućih klasa — nad ruševinama stare madžarske plemenske ravnopravnosti i zajedničkog vlasništva.

Ali tuđinska invazija nije značila samo prelaženje vlasti iz jednih ruku u druge, nego je proizvela i znatno ekonomsko preuređenje. Inozemni elementi, koji u to doba dolaze u Madžarsku, a među njima na prvom mjestu crkveni, primaju na sebe da tadašnju kulturu obrađivanja zemlje presade u Madžarsku. Fratri (naročito benediktinci), popovi i opatice donose sa sobom ekonomska iskustva feudalne kulture, a vitezi rade na odomaćivanju zapadne vladavine i sistema države. S obraćanjem u kršćanstvo zapravo je dakle ušao u Madžarsku feudalni ekonomski sistem zemljoradnje, što je donekle slično onom procesu novijega vremena, koji se zbiva u egzotičnim krajevima, gdje se preko kršćanskih misionara učvršćuje kapitalizam. Rijetki historijski podaci uistinu nam svjedoče o podizanju kulture u obrađivanju zemlje. Stočarstvo je doduše još dugo vremena ostalo glavnom granom gospodarstva, ali gajenje konja i goveda upotpunilo se odgajivanjem ovce, koze i peradi, a sve to već zahtijeva stalnije naseljenje i više brige. Podaci o razvoju zemljoradnje svjedoče nam o velikom napredovanju. Već u jedanaestom stoljeću proizvode sve vrste žita a i vinogradarstvo uzima veće omjere. Ali od ovog nabrajanja pojedinih vrsta plodova mnogo je važnija činjenica, prema kojoj se količina obrađivane zemlje neprestano i brzo povećavala, tako da je sve veći broj šumovitih i močvarnih krajeva u sve većoj mjeri potpadao pod obrađivanje.

Zajedno sa prodiranjem stranih vladajućih klasa u prve društvene redove išlo je i ekonomsko podizanje države. Ali pri ispravnoj ocjeni ove neosporne činjenice treba se čuvati dviju veoma rasprostranjenih krivih shvaćanja.

Prije svega treba konstatirati, da je porast produkcionih snaga bio objektivna (stvarna) posljedica sistema one vladavine koja je došla iz tuđine, a nikako taj porast nije bio svijesno i namjerno pripreman sa strane vladajućih klasa. Crkvena i svjetovna gospoda su u najboljem slučaju utjecala na unapređivanje proizvodnje time, što su imala razvijenije potrebe i što su zavela

bezobzirnija sredstva u iskorišćavanju ljudske radne snage. Ali je bez svake osnove ona tvrdnja, prema kojoj je crkva planskim radom unapredila zemljoradnju, pa kad Acsády o ovom vremenu piše da je »ukorjenjavanje pravnog sistema pojedinačnoga vlasništva urodilo tješnjom interesnom i osjećajnom vezom između gospodara zemlje i radnika na njoj«, — onda je istina baš suprotno od onoga što on tvrdi.

Utvrđena je naime činjenica, da crkvena gospoda kroz stoljeća i nisu vodila nikakvog gospodarstva, nego su živjela od desetka, od sajmišnog prava i prihoda od drugih dažbina. Mnoge crkvene ustanove i nisu dobile na dar zemljišta, nego seljake koji daju porezu (tako su na primjer pécs-varadski fratri dobili kao dar radni narod u 1116 kuća). Osjećajnu vezu najbolje karakteriziraju ona trvenja, koja su se ubrzo javila i žalbe koje su podizane protiv crkvenih gospodara i njihovih pretjeranih potraživanja. Naročitu pažnju zaslužuje onaj dokumenat, što su ga sastavili zoborski fratri, u kome traže pomoć od kralja protiv svoga radnoga naroda, koji je provalu Čeha iskoristio na to, da sebe učini slobodnim i da odbije davanje gospodskih dažbina.

Podaci što smo ih dosad naveli dovoljni su da pobiju i onu drugu historijsku zabludu, koja — kao što smo to već ranije spomenuli — postanak veleposjedničkih klasa dovodi u vezu s osvajanjem domovine. Što se tiče porijekla veleposjedničkih porodica, ovdje samo još treba dodati nesumnjivu činjenicu, prema kojoj su prvi kraljevi davali zemljišne poklone (donacije) isključivo stranim plemićima.

No u isto vrijeme, kada su ekonomske i vladavinske sile, uvedene iz inozemstva, razbile okvire stare madžarske plemenske zajednice, u to isto vrijeme nastale su i velike promjene u sastavu pokorenih radnih masa.

III.

STAPANJE ROBOVA I SLOBODNIH SELJAKA U KMETOVE

Pravi aktivni činilac pomenutog ekonomskog poleta bio je rad onih seljačkih masa, u čijem broju i organizaciji njihova posla također bijahu nastale veoma značajne promjene. Osim pokorenog stanovništva javljaju se naime još dva nova elementa u društvenom sastavu onoga doba.

Jedno su robovi, koji obrađuju gospodsku zemlju; četiri stoljeća poslije dolaska Madžara u domovinu stalno se javljaju u historijskim dokumentima podaci o robovima. Ustanova ropstva vodi doduše svoje porijeklo od vanjskih ratova i prvi robovi svakako su nastali od zarobljenika za vrijeme pljačkaških ratovanja, ali unutarnjim ekonomskim faktorom postalo je ropstvo tek poslije prestanka ratnih nemira. Ratnička, nomadska plemena nisu naime upotrebljavala ratne zarobljenike za ekonomski rad, nego su ih prodavala, robovi su im bili predmetom njihove vanjske trgovine. Naprotiv, nov sistem, koji je izazvao zemljoradnju i stalno naseljavanje, prisilio je robove na produktivan rad. Oni su ogromne neobrađene zemlje morali da pretvaraju u oranice i vinograde, što su ih onda sami i obrađivali, ali plodove njihova rada prisvajao je gospodar zemlje onako, kako je htio. Ondje, gdje su crkveni ili svjetovni gospodari radi održanja reda stavili napismeno obaveze robova, ondje su više bile određene samo vrste dažbina, a ne točna količina obaveznoga rada, ni točna mjera dažbina u plodovima. (Dužna su bila naprimjer sela robova da svojim gospodarima liferuju hljeb, da grade nove kuće, da im daju volove, brašna, piva, peradi i t. d., a sve to prema potrebama gospodarevim.)

Veoma je važno pitanje, odakle su se regrutirale mase robova baš u ono vrijeme, kada su

vanjski ratovi bili prestali, pa samim tim skoro potpuno nestala i mogućnost zadobijanja novih ratnih zarobljenika. O tom stalnom povećanju broja robova u ovo vrijeme govore nam svi historijski dokumenti.

Svi znaci pokazuju, da se broj robova povećavao iz redova starog madžarskog stanovništva. U prilog tome govori i kazneni zakonik onoga vremena, prema čijim propisima su se različiti krivci kažnjavali time, što su bili pretvarani u robove. O tome svjedoči i izvještaj o Koppánjevoj buni, prema kome su potomci svih pobunjenika bili osuđeni na to da budu robovi. Na mjesto ratnih zarobljenika došli su dakle zarobljenici iz građanskoga rata. Madžarsko podrijetlo robova neposredno dokazuje i pismeno demeškog samostana, (iz 1138. godine) koje navodi prava madžarska imena onih robova, što su u 761 kući živjeli kao robovi ovog stranog kloštra: Almos (pospanac), Hazug (lažljivac), Szemét (smeće), Fekete (crni), Farkaš (vuk), Szamár (magare), Janoš, Bandi i t. d.

Ali zajedno s padanjem jednog dijela madžarskoga naroda u ropstvo, javlja se jedna druga vrsta radnika: one mase »gostiju«, što su se iz inozemstva uselile i nastanile na teritoriju madžarske države. Ovi strani, uglavnom njemački i talijanski, a kasnije češki i slovenski useljenici bježali su iz svojih domovina zbog sve težeg kmetovskog ugnjetavanja. Među njima je bio mali broj zanatlija i trgovaca, a glavne mase bile su zemljoradnici, što su ih još prvi kraljevi, a kasnije i visoka crkvena i svjetovna gospoda velikim povlasticama i garantiranjem njihove p r i v i l e g i r a n e s l o b o d e primamljivala da naseljavaju puste ili neobrađene zemlje. Te zemljoradničke mase nastanjuju se kao ugovorni radnici, koji su svojim općinama osigurali samoupravu, slobodan izbor suca i popa, a često puta

i primjenjivanje onih zakona, po kojima su živjeli u staroj domovini. To koloniziranje ostat će stoljećima važan faktor u naseljevanju madžarske države.

Isprva glavni dio useljenika dolazio je iz redova radnoga naroda u zapadnim državama (Nijemci, Francuzi, Italijani). U kasnije doba (14.—15. stoljeće) pravac useljavanja se mijenja i dolazi sa istoka. U zapadnim državama su naime s jedne strane zabranama i privezanošću kmetova za zemlju (ukidanje slobode seljenja) sprečavali iseljavanje, a s druge strane u tim zemljama se tada stvaraju gradovi, koji upijaju u sebe seljački radni narod, koji bježi ispred gospodarskih tereta.

Naprotiv, s istoka je turska najezda, koja je sve više napredovala, pokrenula novu seobu naroda prema madžarskim krajevima: Hrvati, Srbi, Rumunji, Rutini naseljavaju se u masama u krajevima erdeljskim, sjevero istočnim, i južnim. Veleposjednici povlasticama, povoljnim ugovorima svugdje primamljuju inozemne useljenike na one dijelove svojih posjeda, koji još nisu bili obrađivani. Gdje se pokazala nestašica dobrovoljnih useljenika, ondje se posebnim useljeničkim agentima (šoltesima) povjerava organiziranje kolonizacija. Ti agenti dobijali su na ime nagrade znatne količine zemlje u novo osnovanim naseljeničkim selima, i pravne povlastice, kako je na primjer ta, da su agenti tako dobijenu zemlju mogli i prodati ili prenijeti na drugog. Agent bi prethodno utvrdio s plemićem-posjednikom svoja prava i prava i dužnost novih useljenika, koji su obično za prvo vrijeme bili oslobođeni od dažbina, a i kasnije njihove obaveze i tereti prema gospodaru bili su manji od tereta drugih seljaka; agent je onda naznačeno zemljište dijelio među sakupljene useljenike.

Sve ove promjene unijele su u raniju jedinstvenost seoskih zajednica vrlo šarenu podjelu na društvene slojeve. Bespravni robovi i slobodni naseljenici »gosti« sa povoljnim pravnim položajem živjeli su jedni pored drugih, a osim onih koji se zanimaju obrađivanjem zemlje (koje se i samo razdijelilo na vinogradarstvo, na žetelačke i na pastirske radove) po selima i tvrđavama žive sada i zanatlije i trgovci. Imanje vlastelina raste u onoj srazmjeri, u kojoj mu se pusta zemljišta naseljavaju i počinju obrađivati, a pošto njegova zemlja ima vrijednosti samo onda, ako na njoj ima radne ruke koja će je oploditi, vlastelin se svim mogućnim sredstvima trudi da priveže za sebe radni narod, iz koga istovremeno nastoji da iscijedi što više dažbina.

Na taj način njegova politika prema seljacima kreće se u dva pravca. S jedne strane on u cilju naseljavanja pustog zemljišta na sve moguće načine primamljuje seljake, s druge strane on ide za tim da već naseljene radne mase čvrsto priveže za svoju zemlju, i da ih što bolje iskoristi. Glavni cilj ove vlastelinske politike, koja se je kretala u pomenuta dva pravca, bio je zapravo jedan: da sve one koji rade dovede na onaj nivo za zemlju privezanih seljaka, koji su postali od robova i da od robova i slobodnih radnika podjednako stvori takav radni narod, koji će biti primoran da radi i u svemu da zavisi od vlastelina.

Poslije borbi koje su trajale stoljećima, za vrijeme kojih je slobodno seljaštvo doduše čvrstim odupiranjem branilo svoja prava, — ovo nastojanje vlastele u punoj mjeri je uspjelo: ugovorna prava slobodnih seljaka su ukinuta, a svi oni koji su radili zemlju spojeni su u jednu jedinstvenu klasu kmetova.

Mi ćemo se ovdje ograničiti samo na one glavne faktore, koji su bili od presudnog značaja za tok ove borbe. O sudbini slobodnog seljaštva

odlučio je ekonomski faktor, koji se sastojao prvo u postojanju »slobodnog zemljišta« odnosno teritorija, koji se još nisu bili uzeli u obrađivanje, — a zatim je ta sudbina ovisila od sve bržeg nestajanja tih »slobodnih zemljišta«. Dok su velike količine zemlje stajale neobrađene i čekale da ih nasele, dotle su plemićski veleposjednici jedan drugome odmamljivali seljake i njihovo otimanje za radnim rukama znatno je pomagalo onu borbu što su je seljaci vodili za svoja prava. Sve dotle je i u krugovima veleposjednika bilo mnogo pristalica prava na slobodno seljenje, koje već počev od trinaestog stoljeća neprestano zanima zakonodavce. U drugoj polovini četrnaestog stoljeća postojanje »slobodnog zemljišta« uglavnom je nestalo, teritorij cijele države bio je već naseljen (mada gustina naselja nije bila svugdje jednaka). Koloniziranja su se doduše još događala, ali ona su se sad već vršila u cilju, da bi se zahtjevi staroga stanovništva potiskivali. U doba kada je zemljoradnja bila sasvim početnička, ekstenzivna, počinje na taj način da se javlja konkurencija i između samih seljaka.

Ali vlastelinska klasa, koja je dospjela u povoljan ekonomski položaj, počinje i u političkoj vlasti da dolazi do sve veće moći u odnosu prema kraljevima, koji samo na taj način mogu sebi da pribave vjerne pristalice, ako im poklanjaju što više zemljoposjeda. Tako se ekonomska osnova kraljevske vlasti neprestano smanjuje, dok sve više raste moć veleposjednika, koji tu okolnost iskorišćuju u cilju zadobijanja što većeg upliva u sudstvu i zakonodavstvu. Zakonodavstvo iz toga vremena dozvoljava slobodnu selidbu pod ovim uvjetima: da je seljak podmirio sva svoja dugovanja i da je dobio pismenu dozvolu od vlastelina (god. 1298.). U to doba je već i pravo sudstva nad seljaštvom, koje živi na vlastelinskom posjedu, prešlo na vlastelina, isprva samo na pojedine go-

spodare, na osnovi posebne od kralja dobijene povlastice, a ubrzo zatim na svakog vlastelina. Od toga su izuzimani samo oni slučajevi zločina, koji su kažnjavani smrću (pljačka, ubijstvo); o njima su još presuđivali kraljevi činovnici. Konačno je pak većina veleposjednika dobila takozvano »pravo kažnjavanja smrću«, na osnovi koga je svojim kmetovima sudio u svima slučajevima vlastelin sam ili njegov podčinjeni organ, tako da je mogao svakog svog kmeta »po zasluzi osuditi na vješanje, odrubljivanje glave, na spaljivanje, na navlačenje na točak, a takvu presudu mogao je vlastelin sam i izvršivati« (iz diplome kralja Žigmunda godine 1397.). Veleposjednici su svoju sudsku vlast iskorišćavali i na to, da bi pomoću nje izigrali pravo slobodnog seljenja, i to na taj način, što su kmetove, koji su se spremali da odu, kažnjavali dugotrajnim kaznama i apšenjem.

Spajanje svih seljaka u kmetove završili su porezni zakoni iz doba Karla Roberta i Ludviga I. (Velikog), koji su na sve radničke elemente, što su živjeli na vlastelinovom posjedu, bez obzira da li su oni bili slobodni ili robovi, razrezali zemljišni porez, a zatim devetinu svih plodova, od kojih dažbina su bili oslobođeni veleposjednici, plemstvo i kraljevski gradovi.

Ovi porezni zakoni i ne spominju razliku između slobodnih seljaka i robova, i na taj način ih i formalno obilježavaju kao jedno. Otada je kmet svatko, tko mora da plaća zemljarinu i devetinu. Time je staleški razvoj madžarskoga feudalizma dobio i svoj vanjski određeni oblik.

Ovdje treba spomenuti, da su se već i prije — a naročito počev od tatarske najezde — u madžarskom feudalnom društvu javila još dva druga povlašćena »staleža«. Jedno je maloposjedničko plemstvo (nasuprot veleposjedničkom visokom plemstvu) koje se regrutiralo iz vojničkih redova po tvrđavama i bilo je baš svojom vojnom sna-

gom u stanju da se odupre nastojanjima velikog posjeda, koja su išla za tim, da sve sitne posjede progutaju u sebe. To sitno plemstvo je sačuvalo neposredni odnos prema kralju. O zakonskom stvaranju ovoga plemstva Acsády nam govori ovako: »Kralj Béla IV. unaprijed je predvidio opasnosti, kojima kruni i društvu prijeti pretjerana moć velikoga posjeda. Da bi se veleposjed doveo u ravnotežu, Béla je u svim dijelovima države znatno povećao broj kraljevskih slugu kako bi od njih stvorio nov srednji stalež, kome je podario mnogobrojne povlastice. Njima je pripojio Kune, Sase i naročito stare tvrđavske kmetove i druge elemente koji su vršili oružanu službu, te potpomagao njihovo organizirano ujedinjavanje.« (Historija kmetstva u Madžarskoj«, str. 101).

Članovi tog nižeg plemstva postajali su još i manja vlastela, i sitni posjednici, koji nisu imali kmetova. Svi oni su na osnovi svoga učestvovanja u donošenju zakona i svoga vojničkoga značaja — bili slobodni plemići i u pravnom pogledu jednaki s veleposjednicima, a međusobno osjećali su se solidarnima nasuprot kmetovima, ako ne zbog drugoga, a ono zato, jer su bili oslobođeni od davanja raznih dažbina.

U to isto vrijeme završava se i formiranje jednog drugog »staleža«, varoškoga građanstva. Gradovi su na početku bili samo sela opkoljena zidinama, i baš obzirom na svoju vojnu snagu oni su mogli da se odupru širenju veleposjedničke moći. Kasnije gradovi sve više postaju organizirane tvrđave zanatlijskog i trgovačkog stanovništva. Snaga tih tvrđava je i u ekonomskom pogledu neprestano rasla, tako da su one uglavnom mogle da obrane svoje od kralja dobivene privilegije i svoju slobodu nasuprot ugnjetačkim pokušajima veleposjednika. U Žigmundovo doba izaslanici kraljevskih gradova stiču pravo učestvovanja u zasjedanjima narodnoga zastupstva i na

taj način počinju sudjelovati i u donošenju zakona.

Ali život seljaka, koji su nasuprot privilegiranim staležima bili potisnuti u red kmetstva, bio je ovakvim ekonomskim razvojem otežan i na drugi način. Prva stoljeća za kraljevstva protekla su još u znaku »prirodnog« gospodarstva gdje se proizvodi samo u cilju podmirenja vlastitih potreba. Radni narod na zemljama veleposjednika i kralja radi samo zato, da bi zadovoljio potrebe svoje i svojih gospodara, i samo neznatan višak proizvoda dolazi na tržište.

Ovakvo gospodarstvo postavlja granice iskorišćavanju radne snage. Novac je još rijedak i on se samo u izuzetnim slučajevima upotrebljava kao mjera vrijednosti. Još i za vrijeme Stevana I. i njegovih nasljednika govedo se upotrebljava kao osnovna mjera pri razmjeni dobara.

Ali tu ekonomiju sve više zamjenjuje novčano gospodarstvo. Proizvođenje za tržišta, naročito u vinogradarstvu i u stočarstvu, uzima sve više maha; takvu proizvodnju podstiče i gradski život, stvaranje stalnih kraljevskih i veleposjedničkih dvorova i njihovo izdržavanje. Vlastelinske potrebe nisu više ograničene samo na jelo i piće, nego se proširuju i na zanatske i odjevne proizvode, kao i na nakite, i na luksuzno oružje, a za sve to mora pružiti pokrića jedino rad kmetova. Na taj način posjednici nisu više tražili od kmetova samo desetinu, devetinu i dažbinu u jelu i piću, nego poreze u gotovom novcu, i to sve u većoj mjeri.

Na taj način je seljaštvo, čija otporna snaga je zbog nestanka slobodnoga zemljišta bila podrivena, a koga su posjednici i s ovima solidarno plemstvo bili pritisnuli uza zid sredstvima svoje vladavine, to seljaštvo moralo je da podnosi sve teže i teže terete. Ali ni sva težina ovih prilika, nije u njemu mogla da uništi sjećanje na svoja stara prava i na slobodu i njemu se sve više pričinjala vlastelinska ugnjetačka vladavina kao nepravda i obespravljenje. Mase kmetova su se svakom prilikom pozivale na »svoja od kraljeva dobivena prava«, čime su na svečaniji način obilježavali svoju nekadašnju ekonomsku neovisnost slobodnih seljaka i svoja ugovorna prava.

Početkom petnaestoga stoljeća bilo se je uglavnom već odigralo sve ono, što smo mi ovdje ukratko i samo u glavnim crtama opisali. Naravno sve te promjene dogodile su se u stvarnosti na različite načine i u obliku jednog vjekovnog razvoja, koji je u raznim krajevima i po vremenu javljanja i po metodama mogao biti različit.

Ali jedinstveno obilježje čitavog ovog vremena nalazi se u tome, što se je sistem madžarskog feudalnog društva i položaj kmetstva već uglavnom bio prilagodio društvenom poretku zapadnih susjednih država, — i što se kmetstvo počinje da buni protiv svojih tereta, koje osjeća da su neizdržljivi. Isti ekonomski i društveni položaj urodio je sličnim socijalnim posljedicama u čitavoj tadašnjoj srednjoj i zapadnoj Evropi.

U cijelom nizu država buknuo je plamen seljačkih pobuna, tako da se zapravo u to vrijeme otpočinje doba seljačkih revolucija.

IV.

EVROPSKI SELJAČKI RATOVI I ERDELJSKA SELJAČKA BUNA

Počev od polovine četrnaestoga stoljeća po svoj Evropi ne prestaje da gori plamen stalnog seljačkog nezadovoljstva. Ponekad to nezadovoljstvo izbija u obliku ustanaka, a nekad se ugušuje u vjerskim sektaškim, praznovjernim pokretima masa, koje su ispunjene očekivanjem čuda; oganj toga nezadovoljstva širi se sve više i sve dalje, pa prelazi i preko granica pojedinih država i preko jezičnih prepreka. Ove čas duhovne a čas oružane bune evropskih seljačkih masa protiv sistema feudalnoga ugnjetavanja, izvršile su velik i neposredan utjecaj i na pokrete madžarskoga kmetstva, koji se bez poznavanja tadanjeg svjetskog revolucionarnog talasa ne bi mogli ni razumjeti. Mi ćemo se ovdje ograničiti na to, da spomenemo samo najznačajnije i najsnažnije manifestacije tih evropskih seljačkih buna.

Prvo je buknula u Piemontu, u gornjoj Italiji buna seljaka, koji su se okupljali oko »patarenske« sekte, zatim je u Francuskoj plemstvo u seljačkoj krvi ugušilo ustanak, što su ga ismijavali kao bunu »Ludih Jakoba« (Jaquerije). Oko 1300. godine bore se robovi engleske zemlje pod vodstvom ciglarskog radnika Watta Tylera i pod zastavom Wicclifovih protucrkvenih teza ustaju protiv svojih gospodara. Međutim je seljaštvo Švicarske pobjedonosno izvojevalo i od svih napadaja obranilo svoju seljačku republiku. Krajem toga stoljeća (1395.) već sve plemstvo čitave tadanje Austrije drhti od opće seljačke bune, a dvadeset godina kasnije izbija u Češkoj vjerska seljačka buna Husita ili braće »Taborićana«, koju je tek poslije borbi što su trajale pola stoljeća uspio da uguši zajednički savez plemića iz svih susjednih država, — ali ni onda ne bez traga.

Seljačke bune su naravno u svakoj državi imale i svoje posebne, mjesne uzroke, pa su izbijanje pojedinih ustanaka izazivali naročiti povodi, ali prodiranje onog revolucionarnog talasa koji je zapljusnuo čitavu Evropu, povezano je s pogoršavanjem ekonomskog položaja seljakova koje se u to vrijeme svugdje javljalo. Već smo spomenuli, da je glavni uzrok ovoj ekonomskoj krizi bio u zavođenju novčane privrede, koja je sve jače otimala maha. Razvoj zanatstva, sve znatnije i sve veće proizvođenje robe (proizvodnja za tržište) isprevrtalo je feudalne odnose zasnovane na prirodnoj privredi i zaoštrilo suprotnosti između vlastele i kmetova.

Kod veleposjednika javljanje potrebe za industrijskim proizvodima i luksuznim predmetima naglo je povećalo njihove zahtjeve za stalnim povećanjem kmetovskih dažbina. Porast gradova stvorio je tržišta za poljoprivredne proizvode, pa se tako javila mogućnost, da se kmet primora na prodavanje svojih plodova i na isplaćivanje dažbina u novcu. S druge strane i sami veleposjednici su počinjali u svojim poduzećima, vlasnikovim teritorijama (»majurima«) vođenje samostalnog gospodarstva što je dovelo dotle, da su sve više zahtjevali od kmetova da ove »majurske zemlje« obrađuju besplatnim radom, kulukom.

Ali ni pored svega toga onaj skupocjeni luksuz na kraljevskim i veleposjedničkim dvorovima i oni gospodski zahtjevi, koji su sve više rasli, nisu se mogli zadovoljiti prihodima iscijeđenim od kmetova. Tim manje, jer se između cijena rukom rađenih zanatskih proizvoda i cijena poljoprivrednih artikala pokazivao velik nesrazmjer. Karaktrerističan je u tome pogledu onaj Zimmermannov podatak, prema kome je u kraljevini Würtenbergu i jedna običnija ženska haljina stajala 9—10 forinti, dok je cijena jednom

jutru dobre zemlje bila 2—3 forinta .Istovremeno s ekonomskim poteškoćama došla je i epohalna novina u ratnoj tehnici: sve veće prodiranje baruta (pušaka) i topova oduzelo je veleposjedničkom plemstvu onu ratnu nadmoć, što ju je imalo u vrijeme primitivnijeg oružja. Sudbinom bitke nisu više odlučivali teško naoružani vitezi u panciru, skriveni u gvožđe od glave do pete, nego barut pješaka i artiljeraca. A ranija ratna nadmoć donosila je i u ekonomskom pogledu koristi većini vlastele, koja su kao »vitezi-pljačkaši« sistematski predusretali na drumovima putnike i trgovce i pljačkali ih. Gubitak ovog nuzgrednog i unosnog zanimanja morao se sada nadoknaditi također svaljivanjem većih tereta i dažbina na kmetove.

Posljedica svega toga bila je u tome, da su tereti seljaka kmetova postajali sve neizdržljiviji. Poslije nestanka »slobodnih (još neobrađivanih) zemalja« došao je red na cijepanja one količine zemlje, koja je pripadala jednoj kmetovskoj porodici; potomci takve kmetovske porodice, u nemogućnosti da dodju do nove zemlje, morali su među sobom da dijele i komadaju onaj kvantum zemlje, koji je ranije pripadao samo jednoj obitelji. Na taj način kmetovski »posjedi« postaju sve manji, pa se čak javlja i stalno množi seljaštvo bez zemlje (želeri, bezemljaši). Mijenjanje ratne tehnike duboko je zadrlo i u život kmetova jer je plemstvo sve više počelo da svaljuje na njih obavezu služenja vojske. Tako da sad kmet ne samo da brani državu od vanjskog neprijatelja, nego ga plemstvo upotrebljava i u svojim međusobnim plemićkim razmiricama i borbama: jedan plemić naoružava i šalje svoje kmetove da za njegov račun opljačkaju i unište drugog plemića.

Sve to oduzima kmetovima i vremena i rada i oni polako dolaze do ovog uvjerenja: zemlju

brižljivo obrađivati, niti se može, a niti je vrijedno, jer sav plod njihova rada (osim onoga što je najnužnije za goli opstanak) i tako gutaju nezajažljiva gospodska zahtjevanja. Na taj način zemljoradnja ne može dalje da napreduje, usprkos tomu, što se njeno potrošačko tržište nalazilo u porastu, i što je i poljoprivredna tehnika pronašla i uvela značajne novine. A privezanost kmetova za gospodarevu zemlju, sve je više onemogućavala da po gradovima nađe sebi rada višak onih kmetova, koji nisu mogli u poljoprivredi da se uposle.

Feudalni vlasnički odnosi postali su dakle tijesni, tako da oni sprečavaju i onemogućavaju razvoj produktivnih snaga. Kmetstvo to protuslovlje osjeća na svojoj koži, ali se ono u shvaćanju masa ne odrazuje kao ekonomska, nego kao idejna nepravilnost. Postojeće odnose društvenih klasa kmetstvo osjeća kao strahovitu nepravdu, a pošto je svaku misaonu i idejnu djelatnost ovoga doba okupirala za sebe vjera, teologija, i seljaštvo na vjerskoj podlozi traži sebi spasa iz teškog i neizdržljivog ekonomskog stanja. Učenja staroga zavjeta o zajedničkom porijeklu svih ljudi, kao i protuvlasnička učenja prvoga kršćanstva, koje je propovijedalo zajednicu svih prihoda, odjednom su sada dobila stvaran smisao, tako da su vjersko sektaške ideje, koje su sebi uzele za podlogu pomenuta učenja, postajale sada zastave pod kojima seljaštvo vodi svoju klasnu borbu. Ti sektaško-kmetski pokreti optužuju veleposjedničku crkvu, da je ova izdala Isusovo kršćanstvo, a feudalni društveni poredak uspoređuju s vladavinom Antikrista.

Protiv sektaštva povela je ujedinjena vlast plemstva i crkve rat do istrebljenja, ali bez rezultata. U Engleskoj su profesoru univerze Wicclifeu, koji je iznosio smrtne grijehe crkvenih

i svjetovnih dostojanstvenika, oduzeli katedru, a tadašnje zakonodavstvo je zabranjivalo seljacima čak i samo pohođenje škole. Ali Wicclifeovo učenje se i dalje širi. Niže svećenstvo, koje se je nalazilo u teškom položaju, putujuće kalfe i djaci prenose anatemisane teze na evropsko kopno, gdje i na sjeveru i na jugu sve više niču vjerske sekte. U Italiji i u Bosni patareni, bogumili lome u ime kršćanskog morala štap nad gospodom. U Češkoj pak Jan Hus sveučilišni profesor sakuplja u jedan sistem sva učenja »božijeg prava i bratstva«, koja između ostalog zahtijevaju i ukinuće svih feudalnih privilegija i tereta. Samog Jana Husa je njemački car na zahtjev visokog svećenstva i plemstva namamio k sebi i počinivši vjerolomstvo spalio ga živog. Ali oganj ove lomače bacio je u plamen cijelu srednju Evropu za čitave decenije.

Progonjenje ideje, ideologije i učenja pokazalo se je kao uzaludno, jer oplijevljena ideologija sve bi s nova i s nova nicala na tlu ekonomskih odnosa, koje je ostajalo nepromijenjeno.

Neprestano i sve jače pogoršavanje kmetske sudbine i izbijanje nezadovoljstva na vjerskoj podlozi nije mimoišlo ni Madžarsku. I ovdje se je »vojničkim zakonom« kralja Žigmunda dogodilo prebacivanje vojnih tereta na kmetove. Prema tomu su vlastela morala izvjestan broj svojih kmetova da šalju u vojsku. Ali to nije povećavalo samo terete kmetova, nego i njihovo osjećanje vlastitoga ljudskog dostojanstva. »Kmetovi su se navikli na nošenje oružja, pa su svoje mačeve počeli upotrebljavati i protiv onog, koga su sve više smatrali svojim ugnjetačem i krvopijom: protiv svojih plemićskih gospodara. Na to ih je podsticao i hrabrio novi duh tadanje kulturne Evrope, odakle su njihovi gospodari uzeli nemilosrdnu praksu feudalizma, dok su sami oni otuda

upijali u sebe nova prosvjetiteljska učenja« (Acsady: Historija kmetova u Madžarskoj, str. 156).

Točnije rečeno: husitska učenja su ubrzavajući utjecala na izbijanje nezadovoljstva erdeljskih kmetova, koji su se s tim učenjima upoznali baš u onim ratovima, što ih je kralj Žigmund vodio protiv husitskih pobuna. (Dobar dio te Žigmundove vojske sačinjavali su erdeljski kmetovi).

Nepobitna je činjenica, da je zajednički oružani ustanak svih erdeljskih kmetova imao na ratnom polju potpunog uspjeha, ali taj svoj uspjeh iskoristilo je pobjedničko seljaštvo samo na to, da sklopi jedan kompromis, koji je sadržavao veoma umjerene zahtjeve kmetova. Ugovor o miru, koji je između kmetova i plemića sklopljen 6. jula 1437. godine i koji je unesen u kološmonoštorski ovjerovljeni dokumenat, — u osamnaest točaka je iznosio utanačenje, do koga je došlo između kmetstva i plemstva. Prema tom ugovoru kmetovi priznaju davanje desetine i dažbina u plodovima i u novcu, kuluk, davanje povremenih darova, jednom riječju sve uobičajene feudalne terete, samo što je ugovorom određena i smanjena mjera tih dažbina. Najvažnija odredba ovoga utanačenja sadržana je u 16. točki:

»16. Svake godine, na dan Preobraženja, kmetovi će iz svakog sela poslati po dva razborita, pouzdana poštena čovjeka na Babolna planinu, da tu pred ljudima koji uživaju povjerenje naroda, podnesu računa o tome, da li njihovi gospodari ispunjavaju slobode, ustanovljene u ovom ugovoru.«

Ali ovaj mirovni ugovor, koji, kao što smo vidjeli, nije uopće na revolucionaran način poljuljao osnove feudalnoga uređenja, nego se je za-

dovoljio samo potkresivanjem najvećih nepravda i sasvim umjerenim reformama feudalizma — nikada nije stupio u život. Namjesto saradnje među klasama — za čijim ostvarenjem je išla baš navedena 16. točka ugovora — madžarsko, sikuljsko i sasko plemstvo, koje se je dotle među sobom grizlo, stupilo je sada u tijesan obranbeni i napadački savez, koji je bio uperen direktno protiv seljaštva. »Jedinstvo triju naroda« (kako se nazivao taj plemićski savez), kao neprijateljsko tijelo, upereno protiv sklopljenog mira, primoralo je erdeljsko seljaštvo da se ponovno digne na oružje. Na bojištu su i ovoga puta pobijedili seljaci, ali u obnovljenom mirovnom ugovoru na dan 6. oktobra, oni su se i opet zadovoljili svečanim obećanjem gospode, da će u svemu održati ugovor prvoga mira.

Međutim, ubrzo se pokazalo, da su vlastela i ovoga puta htjela samo da dobiju vremena. Oni su ubrzo sela razoružanih, u ratu zamorenih seljaka počeli da napadaju jedno po jedno, i što nisu mogli da postignu u otvorenoj borbi, u tome su uspjeli ovakvim svojim pojedinačnim napadanjem na kmetska sela. A nekoliko mjeseci kasnije, situacija je izgledala ovako:

»Dvije stvari su svjedočile o tome, da je ustanak ugušen: u Tordi devet seljačkih vođa nabijenih na kolac, a u istom tom mjestu obnovljena unija triju naroda. (Marki Šandor, str. 115).«

Na dalekosežne posljedice ovog kmetovskog poraza ukazuje Acsady ovim riječima: »Kao i u inozemstvu, tako je i kod nas pobjednička strana stupila na put nemilosrdne osvete. Jedan dio dobrog madžarskog kmetstva sasvim je istrijebljen i na njegovo mjesto naseljeni su Vlasi, a drugi dio stenjao je pod tiranijom gospodara. Time je započeo proces povlašivanja i osiromašivanja Erdelja« (str. 162).

Uistinu tok erdeljske seljačke bune i njen poraz tipičan je primjer sudbine tadanjih seljačkih ustanaka kako u Madžarskoj, tako i u inozemstvu. Seljaštvo se je znalo herojski i uspješno boriti, ali nije bilo u stanju sebi da osigura pobjedu. U njemu nije bilo, pa nije ni moglo biti onog ratnog ustrajanja, kakvo je postojalo kod njegovih gospodskih protivnika; a nije bilo te ustrajnosti kod seljaštva zato, jer je ono za vrijeme borbe stalno pomišljalo na poljoprivredne poslove koji doma čekaju na njih, tako da su seljaci brzo završavanje borbe smatrali prečim i iznad svega. Ali u tadanjem seljaštvu nije bilo ni dosljedne, trajne spoznaje zajedničkih klasnih interesa ni klasne povezanosti. Jedna od pojava seljačkih ratova, koja se je stalno ponavljala, bila je u tome, da je seljaštvo pojedinih krajeva — kada je uspjelo da primora svoje gospodare na priznavanje kmetskih prava — jednostarvno istupalo iz seljačke vojske i napuštalo svoje drugove, koji su se dalje borili.

Sve ove grješke, kao i ono djetinjasto vjerovanje u moć ugovora, poticale su iz jednog i istog izvora: iz nedovoljne političke spremnosti seljaštva, koja je bila posljedica seljačkog načina proizvodnje (velika udaljenost njihova jednih od drugih) i njihove seoske prepuštenosti samome sebi. Na osnovi ovih ratova jasno se pokazalo, da seljaštvo obzirom na svoj klasni položaj nije bilo u stanju samo sebe da oslobodi. A pravilnom orijentiranju u konkretnoj, postojećoj situaciji, nije ga mogla naučiti ona ideologija, što ju je seljaštvo posudilo od vjerskoga radikalizma. U ovome naime glavna pažnja nije bila obraćena na stvarne potrebe seljaka, nego na tajanstvene probleme zagrobnog življenja i na obredne formalnosti. Ovi problemi su doduše izrasli na tlu stvarnih klasnih odnosa, ali nisu mogli da sadrže

konkretne upute ni u pogledu izvojevanja pobjede, ni u pogledu njenog održanja i iskorišćenja.

Na osnovi svega toga razumljivo je, što su seljačke revolucije uglavnom svršavale bez uspjeha i bile ugušivane u krvi herojskih i požrtvovnih pobunjenika.

Samo ondje, gdje su naročite geografske i ekonomske prilike došle seljacima u pomoć, mogla je borba za slobodu da izvojuje uspjeh. Tako su osnovali svoju nezavisnu seljačku republiku borbi vični švicarski seljaci u svojim neosvojivim planinskim krajevima. Uspjeh ove oslobodilačke borbe — koji je jasno dokazao, da seljaštvo može ne samo da živi nego i da napreduje i bez veleposjedničkog iskorišćavanja — desetinama godina je oduševljavao i hrabrio ugnjetene radne mase ostalih država. Vojni obveznici madžarskoga kmetstva još su u doba kralja Matije ratovali protiv švicarskih pobunjenika, ali — kako je to Acsady konstatirao — ti kmetovi vojnici donijeli su sobom sa ratišta i klicu masovnog zaražavanja novim idejama.

Isti takav utjecaj izvršen je i na zemlje u susjedstvu srednje Evrope, na Njemačku i na pokrajne kneževine austrijskih i crkvenih knezova, gdje su se oko 1500. godine jedno za drugim javljale seljačke zavjere, koje su negdje imale mjesni karakter, a negdje se rasprostirale na čitavu državu, a spremale se u tajnosti, pa su uslijed izdaje izbijale prije vremena, te su time na glave učesnika srućivale groznu osvetu plemića, ali usprkos svakom gonjenju i ugušivanju u krvi, sve snova i snova izbijale.

Buna »Sirotih Konrada« u Njemačkoj spremana je čitavih pet godina, kada je jedan njihov drug u ispovijedi popu odao, te su tako stvar saznala i gospoda. »Nekoliko stotina korpa napunjeno je odsječenim rukama seljaka (koje su na taj način primorali na vječito prosjačenje), a vođe su pohvatane, vezane konjima za repove i raščerečene. (Marki, 138).«

Ali sve je to bilo uzalud. Seljaštvo je za svoj novi znak izabralo opanak (Bundschuh) i čitavim nizom zavjera spremalo se na veliki njemački seljački rat, koji je izbio godine 1525.

V.

KLASNA PODJELJENOST I ŽIVOT KMETOVA NA POMOLU SELJAČKE BUNE

Popisi stanovništva i vođenje statističkih podataka uopće bili su nepoznati pojmovi u ovoj epohi feudalne Madžarske, pa se tako ne može dobiti potpuno točna slika o tome, kakve su bile po broju i snazi one klase, koje su u to vrijeme stajale jedne naprama drugim. Pri svemu tom poreznički popisi, s kraja petnaestoga vijeka (iz godine 1484. i 1485.) donekle nas obavještavaju o imovnim odnosima i o podjeli posjeda.

Ova poljoprivredna država s ukupnim stanovništvom od četiri do pet milijuna, imala je u to vrijeme svega 11.520 vlastele. Ali ogroman dio te vlastele bilo je zapravo maloposjedničko niže plemstvo, koje je živjelo u veoma siromašnim prilikama. Nasuprot tomu, najveći dio obradive zemlje u državi bio se nagomilao u rukama veoma malog broja latifundijskih veleposjedničkih porodica. S k o r o p o l o v i n a s v i h k m e t o v s k i h z e m l j i š t a n a l a z i l a s e j e u v l a s n i š t v u d v a d e s e t i p e t p l e m i ć s k i h p o r o d i c a. Samom najbogatijem i najutjecajnijem veleposjedniku toga vremena, Janošu Zapolyi (kasnijem kralju) pripadalo je 1250 kmetskih selišta, što je značilo dvanaesti dio cijele države.

Ova nagomilanost ekonomske moći ujedno je veleposjednika učinila odlučujućim faktorom i u političkom pogledu. Oni se u smislu pravnih propisa još nisu bili pretvorili u viši aristokratski stalež, ali su u stvari već tada držali svu vlast u svojim rukama, nasuprot maloposjedničkom nižem plemstvu, mada ovi posljednji uvelike naglašavaju princip plemićske istovjetnosti. Uistinu pak gospodari velikih fatifundija ne samo da su potisli ovo niže plemstvo, nego su i samu kraljevsku vlast znatno ograničili, pa su udruženi s crkvenim poglavarima u stvari oni imenovali i svagdašnjega vladara. Pravno doduše postoji princip »slobodnog biranja kralja«, ali o tome zapravo odlučuje 30—40 moćnih crkvenih i svjetovnih dostojanstvenika, koji neprestano stvaraju interesne saveze, lige, jedni s drugima i jedni protiv drugih. Oni vrše presudan utjecaj na zakonodavstvo i na kraljevo »Vijeće« — bez koga vladar ne može ništa da učini. S pomoću svoje političke i sudske vlasti isto onako kao i s pomoću vojničke sile koja im stoji na raspolaganju, oni potiskuju i tako zvano »srednje plemstvo«.

Ta srednja i maloposjednička klasa je dolazila u sve teži ekonomski položaj uslijed stalnog razdrobljavanja svojih posjeda i uslijed sve većeg zaduživanja, koje je raslo s novčanom privredom. U narodnoj skupštini ne prestaju sukobi između nižega i veleposjedničkoga plemstva. Od ovog posljednjeg odvaja se Janoš Zapolya, koji čezne za kraljevskom krunom, pa oslanjajući se na niže plemstvo, nastoji da stvori stranku koja bi bila za njegovu vladavinu, protiv koje jednodušno ustaju njegove suparničke raspoložene veleposjedničke kolege.

Isto takve suprotnosti razdiru i drugi vladajući stalež u državi: svećenstvo. Među njima visoko svećenstvo — biskupi, nadbiskupi, prelati i drugi crkveni visokodostojanstvenici s velikim prihodima — u ovoj epohi su isto takvi feudalni veleposjednici, kao i njihove svjetovne klasne kolege. Kraljevi vrlo često darivaju biskupske i nadbiskupske prihode djeci i svojim inozemnim ljubimcima (kralj Matija Hunyadi je imenovao estergomskim nadbiskupom svog devet-godišnjeg nećaka). Inače viši svećenici zauzimaju položaje vojskovođa i razne političke časti, i igraju ulogu feudalne aristokracije prema nižem svećenstvu,

koje se često tuži na svoju gorku sudbinu. Zbog ovakvih svojih zajedničkih interesa sa seljaštvom, a još više zbog svog niskog porijekla i zbog svakidašnjih svojih veza s običnim narodom, seosko, niže svećenstvo pokazuje više razumjevanja prema kmetovskim žalbama. Mnogi među ovim nižim popovima i otvoreno napada na raskošnu i lijenu gospodu. Možda je to bio uzrok, što je više svećenstvo sa svoje strane u to doba optuživalo ove niže svećenike da »mrze i preziru vjeru«.

Građanske klase madžarskoga društva nalaze se još u početnom stanju nastajanja, ali već i one pokazuju oštru diferenciranost. Po gradovima bogate trgovačke porodice igraju glavnu ulogu, a cehovsko organiziranje zanatlija nosi već obilježje klasnog odvajanja od ostalih društvenih slojeva. U svoje članstvo primaju samo varoške građane, a varoškim građaninom smatra se samo onaj, koji tu ima nepokretnog imanja. Osim njih, u gradovima životari još niži gradski stalež, koji živi od povremenog ili nadničarskog rada, ili se bavi »bespravno« zanatom, a regrutira se od odbjeglih, doseljenih kmetova. Taj niži gradski stalež ne uzima učešća u samoupravi ni u ekonomskim organizacijama cehova.

Od industrijskog radništva javlja se samo jedna grana njegova, s kojom se u to vrijeme mora računati: to su rudari, koji od najstarijih vremena važe kao vrlo značajno vrelo kraljevih dohodaka. Rudarska naselja su kraljevo vlasništvo i radništvo u njima potpada pod vrhovnu vlast kraljevih činovnika. Ima podataka, da je još knez Taksony naselio hiljadu rudarskih radnika, a od tog doba kraljevi neprestano nastoje da što više umnože broj rudara. Ali u vrijeme seljačkih buna, nasilja veleposjedničkog plemstva sve češće narušavaju i rad u rudnicima. Radnički nemiri, podizani protiv raznih uplitanja koja su išla za-

tim da im okrnje njihova prava i smanje nadnice, daju posla već i zakonodavstvu, koje svako udruživanje i dogovaranje u organizacijama isprva zabranjuje, a radnike koji se organiziraju pokušava »vađenjem očiju i drugim zgodnim kaznama« da uvjeri o nepotrebnosti organiziranja. Kasnije pak donosi se zakon, što ga je izradio zemski sudac Stjepan Verböczi, prema kome se rudarski štrajk kažnjava smrću.

Pogoršanje seljačkog položaja raste u pojačanoj mjeri. Rasitnjavanje onoga zemljišta, što je ranije pripadalo jednoj kmetovskoj obitelji, sve je više uzrokom opće bijede. Čitav takav »kmetovski grund« bio je prvobitno jedini izvor za izdržavanje seljačke porodice, a u raznim dijelovima države on je iznosio 8—15 jutara vanjskog zemljišta, pa je obzirom na tada nerazvijen način obrađivanja zemlje bio potreban za goli opstanak jedne porodice. Ali tokom vremena »kmetovski grund« počeo se dijeliti na polovine, na četvrtine i osmine prvobitnoga zemljišta. Ubrzo pak sve se više množe kmetovi bez zemlje: željeri, koji se nalaze na raznim stupnjevima bijede. Ima među njima »okućenih« želera, koji imaju bar kućicu podignutu na unutarnjem zemljištu, ali se sve više razmnožavaju želeri-beskućnici, oni što ih podrugljivo nazivaju želerima koji žive na tuđim leđima; ovi se uz izvjesne protuusluge povlače u kolibe kmetova i tu životare. Ovaj najniži seljački sloj živi od nadnica, od sajmišnih trgovanja, jedan dio njihov odlazi kao gonič s čoporima stoke, koja se šalje u inozemstvo, a drugi opet bave se kakvom kućevnom radinošću. Umnožavanje ovog seljačkog proletarijata bez zemlje još više potiskuje životni nivo kmetstva, a vlasnike podstiče na daljne povećanje kmetovskih tereta.

A ti tereti i dažbine (kako ih je Acsady izračunao) već su gutali 64%, to jest skoro dvije tre-

ćine prihoda s kmetova grunda i tako ugrožavali i sam minimum za održanje kmetovskog života. Osim toga radni narod je pljačkan mnoštvom nezakonitih carina, oduzimanja i plaćanja. Kao velika izvojevana pobjeda smatran je zakon kralja Matije iz godine 1485., koji je zabranjivao vlastelinskim i crkvenim carinicima, da ubiraju carinu na neveste kmetova (ali taj zakon ostao je samo na papiru). Seljačko ogorčenje je dovela do krajnijih granica narodna skupština iz godine 1504., koja je u svom 18-om zakonu zabranila kmetovima lov. Taj zakon govori o tome, kako »kmetovi višeg svećenstva, gospode zastavnika i drugih plemića po cijeloj državi počinju napuštati zemljoradnju i na mjesto toga bave se lovom i ptičarenjem, i pri tome se ne plaše da varaju svoje gospodare oduzimajući im na taj način prihode«; zbog toga se pod prijetnjom teške kazne zabranjuje kmetovima lov i ptičarenje. U samoj stvari ova zabrana je imala od ove gospodske razonode da isključi seljake i na taj način da im oduzme ne samo jedan od malobrojnih životnih izvora, nego je čak time onemogućila kmetovima da redovno vrše poljoprivredne radove. Količina divljači je naime u to vrijeme bila strahovito velika, a divlji veprovi su u pravim čoporima pritiskivali zemlju. A kmet je stisnuta srca morao bespomoćno da gleda, kako plod njegove gorke muke i životnu nadu njegove porodice pustoše čopori divljači koja je proglašena neprikosnovenom. Tako su čak i plemićska gospoda iz inozemstva, koja su pohodila Madžarsku u to doba, s velikim čuđenjem odnosila glas o toj čudnoj pojavi.

Ali našao se je, rijetko doduše, i među domaćom gospodom poneko, tko bi osuđivao beskrajno guljenje seljaka. Tako se na primjer Petar Varadi još 1496. godine ovako tužio na postupak svojih kolega plemića:

»U bodroškoj i srijemskoj županiji postupaju s kmetovima kao sa stokom kakvom i toliko ih gule, da se treba bojati, da će kmetovi u masama iseliti u Tursku.«

I žalba seljačkog naroda, upućena godine 1492. kralju Ulaslu, također prijeti »iseljenjem u stranu zemlju; u toj žalbi tuže se kmetovi da ih kao volove hvataju u jaram i da kao stoka moraju vući drvo vojvodi Bathoriju«.

Čaša ogorčenja bila je već prepuna, pa ipak godine 1514. (deset godina poslije donošenja zabrane lova) nije kmetove digla na oružje njihova vlastita revolucionarna pobuna, nego ih je zajednička zapovijed kralja i crkvenog poglavara pozvala na oružje.

VI.

TURSKA OPASNOST I KRSTAŠKI RAT

Već više od jednog stoljeća političke odnose u madžarskoj državi činila je još zamršenijima ona turska moć koja se je rasprostirala na Balkanskom poluotoku i koja je godine 1453. već zauzela i Carigrad i ugrožavala Madžarskoj susjedne vazalne države.

Do samih madžarskih teritorija još nisu dopirali turski upadi, ali su posjedi na južnim granicama države često trpjeli od turskih osvajanja. U pograničnim tvrđavama i krajevima se na osnovi toga javlja jedna nova vrsta vojničkog stanovništva: najamnička vojska, koja se regrutira uglavnom iz redova njemačkih, hrvatskih i srpskih oružanika, što ih kralj i veleposjednici uzimaju u najam. Ali oni svoju plaću primaju neuredno, ili je uopće i ne dobivaju, pa tako ta najamnička vojska pljačka i tlači kmetove, a protiv nijihovih nasilja često se dižu zabrane u tadanjem zakonodavstvu. Naravno i troškove oko izdržavanja najamničke vojske podnose kmetovi, u obliku ratnih i drugih poreza, jer plemstvo ne će da se odrekne svog prava da ne plaća nikakvih poreza, a obranu protiv Turaka ono i inače smatra kao privatnu stvar kralja i pograničnih posjednika.

Ali najamničke čete ne pružaju dovoljnu obranu protiv ozbiljne turske opasnosti, i zato, kada situacija postaje opasna, kralj i crkva nastoje da u cilju obrane granica podignu kmetove na oružje. Tako se je to dogodilo i godine 1456. prilikom obrane Beograda od turske opsade, kada su regent Janoš Hunyadi (Sibinjanin Janko) i fratar Janoš Capistrano organizirali krstaški rat. Capistrano je još neposredno prije toga (od 1451. do 1453.) propovijedao među českom husitskom

braćom, pa je na taj način i sada kod ogorčenog naroda apelirao na vjersku mržnju protiv muhamedanskih Turaka.

Tadanji krstaški rat je uistinu s uspjehom odbio juriš turske vojske, pa je na osnovi oživljavanja tih predanja o krstašima kod Beograda otpočela i nova krstaška vojna, iz koje je zatim izrasla Dožina seljačka revolucija.

Podsticaji i uzroci ove krstaške vojne iz godine 1514. nisu još potpuno rasvijetljeni, ali jedno je sigurno: ta vojna nije bila obranbeni rat. Turska država je naime nedavno bila sklopila petogodišnji mir, pa se zbog svojih unutarnjih nemira svim silama trudila da taj mir održi i produži. Krstašku vojnu je naredio papa Leon po nagovoru madžarskog estergomskog nadbiskupa, Tamaša Bakocza. Tu papinu odluku primili su kralj i njegovo vijeće s oduševljenim odobravanjem. Cilj rata trebao je biti oslobođenje Carigrada i Balkana, što bi u mnogome utvrdilo papin ugled i pozicije njegove vlasti u očima zapadnih država, koje su se već tada međusobno koškale i bile nezadovoljne. U Madžarskoj pak kralju je trebala pobjednička ratna slava, da bi došao do nadmoćnosti nad svojim suparnikom Zapolyom i njegovom strankom nižega plemstva. U prilog ratu svakako je govorilo i ono iskustvo, prema kome borba s vanjskim neprijateljem odstranjuje pažnju ogorčenih masa s unutrašnje bijede. Prema tadanjim historijskim izvorima kraljevo ratno vijeće računalo je, da će se dobrovoljačka krstaška vojska sakupiti od samih »sa zemlje odagnanih, skitničkih elemenata, i bećara, koji izbjegavaju rad« i da »pravi zemljoradnik ne će poći onamo.«

Pri tome se je mislilo na seoske »bitange«, na one koji se skrivaju od izdržavanja kazni, jednom riječju na ogorčene i podvižničke elemente

seljaštva, čije bacanje na frontu može biti poželjno kako obzirom na pojedine vlasnike, tako i u pogledu »općih« interesa. O ovakovom shvaćanju svjedoči nam i ona »Bulla«, što je prikupljala krstaše, a čiji sadržaj se trudi, da vjerski zanos seljaka (koji se javljao kao posljedica njihove ekonomske bijede) iskoriste u cilju navalnoga rata. Od plemstva Bulla je očekivala samo materijalnih žrtava: novac i slanje vojnika-zamjenika. Tekst te Bulle veoma je zanimljiv, pa je vrijedno između ostaloga spomenuti i ovaj njen dio:

Papa Lav X. i Ulaszlo kralj mađarski i Tamaš nadbiskup estergomski i patrijarh carigradski saopćavaju ljudima oba spola, svima zajedno i svakome posebno, da po volji svemogućega boga hoće da pokrenu krstaški rat, a tko u njemu uzme učešća, bit će oslobođen od grijeha i od kazne. Osim toga ako neki dobronamjerni čovjek, mjesto sebe pošlje u rat drugoga, onda će obojica dobiti oprost od grijeha i od kazne.

Ako pak neki kršćanin bude voljan da pođe na ovaj posao milosrđa, a otac, mati, žena ili rođak pokušaju ma samo i jednom riječju ili primjedbom da ga odvrate od takve njegove namjere, svaki takav neka je, kao član đavola, anatemisan i neka ga nitko drugi ne mogne razriješiti ove anateme, osim pape... Poštenim ženama pak treba radi stvari svemogućega boga dozvoliti, da idu s vojskom i da peru rublje krstaša, da o sličnim stvarima vode brigu i da njeguju bolesnike.«

24. aprila je nadbiskup Tamaš na svečan način u prisutnosti kralja i državnih dostojanstvenika proglasio krstašku vojnu, obilježivši već unaprijed izdajicom svakog onoga, koji bi ovo sveto poduzeće ma na koji način pokušao da spriječi. Bulla je poslana svim crkvenim i svjetovnim vlastima radi proglašenja i vojačenja krstaša.

U isto vrijeme pred licem sakupljenog naroda imenovan je za vođu krstaške vojne Juraj Doža, kome je nadbiskup Tamaš predao od pape blagoslovljenu crkvenu krstašku zastavu, a zatim je na grudi vojvodine kao i na grudi desetorice njegovih drugova zadjenuo crveni krst. Prema ratnom planu koji je bio izrađen u zajednici s kraljevim vijećem Doža je u taboru podignutom pored Pešte trebao da sačeka sakupljanje krstaša; tu je trebao da ih uvježba u upotrebi oružja, da bi onda zajedno s kraljevim, vlastelinskim i drugim najamnim četama otpočeo napadaj protiv Turaka.

VII.

LIČNOST JURJA DOŽE I NJEGOV PROGRAM

Tko je Juraj Doža, koji se je tako iznenada popeo na čast vojskovođe, o tome su nam većim dijelom preostali samo opisi njegovih suvremenika puni bijesa i iskrivljavanja. Ti opisi su mu oduzeli čak i njegovo prezime, pa su ga kao »tata«, »strašilo«, kao »izvor svih grijeha« i kao sramnog neprijatelja čitavog ljudskog roda okrstili imenom »Juraj Sikuljac«. Pod tim nazivom ga je »za sva vremena« žigosalo i plemićsko zakonodavstvo neposredno poslije seljačke revolucije. Ovi dokumenti naravno karakterišu samo one, koji su ih napisali, a za upoznavanje pravog Dožinog karaktera nemaju nikakvog značaja.

U nedostatku pouzdanih podataka o Dožinu životu, njegova ličnost donekle nam ostaje dosta blijeda. Ali njegova djela čak i u obradi njegovih neprijatelja daju o njemu sasvim drukčiju sliku, nego što su one pogrdne psovke kojima su ga obasipali kroničari vladajuće klase. Prije svega je izvan svake sumnje, da je on bio odličan ratnik i vanredno sposoban organizator, koji je na osnovi svojih ranijih pobjeda nad Turcima, što ih je zadobijao na čelu protuturskih četa, bio sada nagrađen dostojanstvom glavnog vojskovođe. I tu svoju dužnost on je do kraja vršio s puno stručne spreme i s jednom istrajnom hrabrošću.

On nije bio kmet. Roditelji su mu bili sikuljski »sitni plemići«, ali on je u svojoj neposrednoj blizini osjećao oslobodilačke i osvetničke težnje sikuljskih kmetova, koji su do krvi bili ogorčeni zbog nasilničkog ugnjetavanja vojvode Bathorija. Možda je s tim u vezi i ona kasnije podignuta optužba protiv Dože, prema kojoj je on još u to vrijeme ubio jednog kraljevog poreznika. Prema

svemu izgleda da je kao požrtvovan i pravdoljubiv čovjek bio sebi stvorio mišljenje o ugnjetačkoj velikoj gospodi i o patničkom, bijednom seljaštvu. Ali pri svem tom izgleda nesumnjivo, da se on nije svijesno spremao za podizanje seljačke revolucije.

U početku on je savjesnim nastojanjem činio sve što je bilo moguće za spremanje rata protiv Turaka, za okupljanje vojske i za vojničko uvježbavanje slabo naoružanih krstaša, koji nisu bili vični ratovanju. Ali on te svoje kmetovske krstaše nije ostavio na cjedilu ni onda, kada je promijenjeno držanje plemstva te seljake, što su bili na sebe obukli crvene krstove, natjeralo na oslobodilačku borbu vođenu u cilju svoje vlastite samoobrane.

Prema svemu tome Dožin biograf Marki je u pravu, kada ga ovako sintetički karakteriše: »Doža se snašao u onoj revolucionarnoj situaciji, koju on nije stvorio.« Ili je možda u revolucionarnoj situaciji našao samoga sebe taj vođ velike seljačke bune, koji je poslije i dušom i tijelom učinio stvar kmetova svojom stvari i borio se za nju do kraja onom vjernošću i onim herojstvom, koje nije prezalo ni od najkrvavijeg pokolja što su ga plemići vršili nad njegovim pristalicama, pa se nije prestrašio ni pred svojom groznom mučeničkom smrću. Koliko mu je bila prirasla za srce borba kmetova za slobodu, o tome svjedoče i oni njegovi govori, koji nam se nisu svi zadržali u potpunosti.

Onaj njegov govor, što ga je 18. maja održao u Ceglédu krstašima sakupljenim u njegovu taboru, koji su se tada već okrenuli protiv svojih gospodara, — ne osvjetljava nam samo vođu pobunjenika, nego i način mišljenja njegove vojske, ciljeve i čitav program seljačke bune. Tekst toga govora, što ga je ovjerovio poznati historik Marki Šandor, glasi ovako:

»Plemići zaboravljaju, da samo istinska hrabrost oplemenjuje i neprestano se pozivaju na zasluge svojih pređa. Ali onaj, tko želi da postane plemenitiji, ne treba da traži društvo velike gospode, nego društvo sirotih ljudi. Jer siromah čovjek nije zloban i časno se ponaša prema onome, tko ga poštuje.

Neka nam ne govore, da su klasne razlike djelo i zapovijest gospodina boga. Jer u vrijeme Adama i Eve nije bilo ni kralja, ni cara, ni velike gospode, ni plemstva. Ako dakle svi imamo iste praroditelje, — onda nema i ne može biti gospode po rođenju.

Ali i u starom Rimu, koji je vladao čitavim svijetom, bilo je doduše plemića, no oni nisu svoju slavu sticali bogatstvom, nego siromaštvom svojim i viteštvom. Slavni Fabijevci i Fabriciji svi su do jednoga hvatali i za ručke pluga. Nisu spavali na mekoj postelji, nego na trsci.

Danas pak pokvareni plemići ne samo da rasipaju svoje imanje, nego otimaju i tuđe. Vode razbludni život, opijaju se, kite se i majmunišu modi. Zadovoljavajući svaku svoju želju, plemići za poneku noć probanče trud i muku čitavih dugih kmetovskih života. Čistu vodu ne mogu da trpe. Jednostavna jela im ne trebaju, jer nikada nisu gladni. A njihovi stolovi ugibaju se od skupocjenih vina i fazana. Čak i na to paze, kako će držati ruku, dok sijeku zeca, pile ili drugo pečenje.

Obeščašćuju i božje i ljudsko pravo, jer pravdu zašutkuju novcem. Podmićivanjem dolaze do presuda. Ali oni mogu činiti što hoće, jer uvijek ostaju nekažnjeni. Pa zato i čine najveća bezakonja. Guše se u bludu i robovi su najgorih strasti. Ne štede ni dobar glas djevojaka, pa čak napastuju i seljačke mlade. Ali ako im netko kaže istinu u lice, teško tome. A kad dođu u

škripac, obećavaju sve, zaklinju se, kao prosci. Ali na njihovu riječ ne može se ništa dati, jer su oni varalice.

Pljačkaju i ugnjetavaju narod, i od toga ne prave nikakvo pitanje savjesti. Lakše bi bilo izbrojiti u proljeće travke, ljeti žitno klasje, s jeseni plodove, a zimi pahuljice snijega i zvijezde na vedrom nebu, ili zrna pijeska u pješčarama, nego izgovoriti i pobrojati njihova zlodjela.

A mi, koje oni drže kao robove, sikćući doduše, ali ipak strpljivo svršavamo svoje poslove.

Ali to ne može dugo tako ostati. Treba zbaciti jaram. Treba da se suprotstavimo tiranima i da ostvarimo našu pravdu. Slobodni hoćemo da budemo, pa ćemo to i biti, izmijenit ćemo rđave zakone i smrviti zastarjela plemićska prava. Gospodsko imanje neka pređe u ruke radnoga naroda.

Ja ne ću da vam budem kralj, nego samo brat. U svakom značajnijem poslu pokorit ću se volji narodnoj i uvijek ću postupati po njoj. A kad zaželite, ja ću predati vrhovnu vlast i bez riječi ću pustiti da sudite nada mnom i nad mojim djelima.

A sad se nemojte kolebati, čak ni onda, ako se vaši roditelji i vaša braća okrenu protiv vas. Tko teži za nečim velikim, treba da smije učiniti i ono, za što se inače dobija zatvor i progoni. Ali mi ćemo svojom slavom primorati čak i inozemne države da nam se poklone. Nas će sadašnjost cijeniti, a budućnost poštovati. Čitave knjige pisat će o nama i naš glas pronosit će se stoljećima. Pa ako zaslužuje ikoja stvar da se o njoj piše i da se za nju bori, to onda zaslužuje ova naša »krstaška« vojna.

Neka dakle ispaštaju krivci, neka se unište oni, koji se protive volji radnoga naroda!«

Ovaj Dožin govor dakle — kao što se vidi — nije bio pravi izrađeni program, nego više ogorčenje koje je iz duše seljaštva izbijalo elementarnom snagom. To je zapravo izraz one prasnažne, nepatvorene čežnje ugnjetenih za oslobođenjem.

Nov poredak — što ga je na mjesto tlačilačkog feudalizma htio da zavede — mogao je pred Dožom i njegovim slušaocima samo u glavnim crtama da lebdi, kao bratsko, drugarsko zajedničko življenje slobodnih seljaka i ostalih radnih slojeva. Prema historijskim izvorima seljačke mase su sve do kraja s velikim oduševljenjem i odobravanjem upijale u sebe svaku Dožinu riječ.

Po jednom izvještaju protivničke strane, (što ga je pod lažnim imenom »Tubero« napisao kanonik Stieröchsel), Juraj Doža se je u Cegledu proglasio »seljačkim kraljem«. Ali ova podvala, koja je sasvim nevjerojatna, imala je za cilj da posluži kao naknadno opravdanje one grozne mučeničke smrti, kojom je Doža umoren.

VIII.

PRETVARANJE KRSTAŠKE VOJNE U SELJAČKU REVOLUCIJU

Ni mjesec dana nije potrajalo, da se Juraj Doža, taj kraljevskim ukazom i nadbiskupskim blagoslovom naimenovani vojskovođa krstaške vojne, pretvori u buntovničkog vođu seljačke revolucije. Taj veliki duševni preokret — što su ga pored Dože svakako preživjele i mnoge hiljade drugih učesnika krstaškoga rata isto takvom munjevitom brzinom — prouzrokovala je ona prevrtljivost, koja je nastala u držanju vladajućih klasa.

Sakupljanje krstaša nije ispalo onako, kako su to vlastela računala. Na mjesto malobrojnog javljanja isključivo seoskog »ološa« i »pokvarenih« beskućnika — kao što je to kraljevsko vijeće očekivalo — mase kmetova počele su nadirati u tabor ispod Pešte, tako da su ogromne povorke kmetovske naličile na pravu seobu naroda. Danas se već ne može pouzdano utvrditi, kakvi su subjektivni razlozi pokrenuli mase seljaštva, da zadjenu ratnički crveni krst. Možda se uistinu ona gorčina što je izbijala iz njegove duše pretvorila u maglu protuturske mržnje, vjerskog fanatizma i obrane domovine, a možda je to seljaštvo bijegom u ratničke avanture i pljačkaške pohode na neprijateljsku zemlju htjelo samo da se spasi iz one nepodnošljive svoje bijede na domu. Možda ga je od praznih domaćih komora i gladujućih porodica odmamila i s jedne strane neizvjesnost trajanja vojničkog života, ali s druge strane bar za neko vrijeme osiguran vojnički hljeb. A može biti da je jedan dio toga seljaštva već nejasno počeo da naslućuje ono, što je nekoliko nedjelja kasnije zagrmjelo iz svih grla sakupljenih krstaša-kmetova: da oružje treba okrenuti

protiv onih, koji nam »već kroz tolike stotine godina sišu i piju krv našu i naš znoj.«

Ovaj neočekivani uspjeh Bulle koja je pozivala na krstašku vojnu, značio je nemilo iznenađenje za plemićke veleposjednike, koji su u tolikom javljanju kmetova vidjeli ugroženo obrađivanje svojih posjeda, te su strahovali od smanjenja prihoda. Oni su nagovaranjem, prevarama i upotrebom sile pokušali da odvrate kmetove od svetog poduzeća, a kad sve to nije pomoglo, oni su se latili i najradikalnijih sredstava. Kronika sačuvana iz toga vremena govori nam kako su »gospoda pak hvatala svoje kmetove i veoma ih strogo kažnjavala; neke među onima, koji su na sebi nosili znak krsta, poubijali su, a neke uškopljavali«. A na domu ostale porodice onih kmetova, koji su već bili stupili u vojsku, poapsili su i mučili ih, da bi na glas o tim mučenjima očevi porodica napustili »onu ludoriju« i da bi se vratili na rad za gospodu. Svakako nije bio rijedak slučaj ono, što se je dogodilo u Mezö-Turu, gdje su gospoda crveni krst privezala magarcu za rep, a glavne vođe seljaka, koji su se tu sakupljali, usmrtili mučeničkom smrću.

Na osnovu tih vijesti, među seljaštvom, koje se već sakupilo u glavnom taboru, izbilo je užasno ogorčenje. Doža je ispočetka kod kralja i kod crkvenih i svjetovnih vlasti podizao tužbe i energično protestirao protiv tih nasilja, koje je smatrao zlodjelima pojedine gospode. Zahtijevao je da se u smislu Bulle i državnih zakona, a zbog svojih nedjela i ustajanja protiv krstaške vojne kazne svi oni, koji su već unaprijed bili žigosani kao izdajice. Ali na mjesto pravde što ju je tražio, Doža je naišao samo na nova neprijateljstva. Odrekli su mu davanje potrebnih sredstava za opremu i izdržavanje vojske, a unaprijed utvrđeni ratni plan, prema kome je zajedno s krstašima trebao da otpočne i napadaj najamničkih četa također pod Dožinim vodstvom — taj plan su dvorski krugovi samovlasno izmijenili. 14. maja — dakle tri nedjelje poslije proglasa o sakupljanju krstaša — kralj je svojim naređenjem zabranio daljne sakupljanje krstaških vojnika i zapovijedio je Doži, da sa dotle sakupljenom vojskom odmah pođe na Turke.

Ovo naređenje jasno je pokazalo, da je kralj mjesto da kazni izdajice, izrekao nad krstaškom vojnom tešku, zapravo smrtnu osudu. U taboru ispod Pešte u to vrijeme jedva se je sakupilo nekoliko desetina hiljada (podaci se kolebaju između 10 i 40 hiljada), ali i to je bila početnička, loše naoružana i neuvježbana masa, koju je, kad bi se sukobila sa redovnom turskom vojskom, očekivala sigurna propast. S druge strane krstaši su s pravom mogli očekivati, da će im se, ako polože oružje i vrate se kućama, gospoda nemilosrdno svetiti zato, što im za vrijeme spremanja za vojsku nisu obrađivali zemlje. I prva i druga mogućnost značila je dakle smrtnu opasnost za seljačko vojništvo. Zato je razumljivo, što ih je vjerolomno i nezasitljivo nasilje njihove gospode natjeralo elementarnom silinom na treće rješenje: da s oružjem koje im se nalazilo u rukama pribave sebi pravdu i da iskoriste priliku za liječenje svojih vjekovnih patnja.

Na kraljevo naređenje, — koje mu je ujedno zaprijetilo, da će ga kralj smatrati svojim neprijateljem, ako se bude ustručavao da njegovu zapovijed izvrši — Doža je odgovorio tako, da je odmah krenuo, ali ne na tursku granicu, nego prema Madžarskoj Dolini, da pripoji sebi tamošnje seljaštvo i da onda obračuna s neprijateljskim plemićima.

Kod Pešte, na Rakošu, ostavio je svega nekoliko hiljada krstaša, da bi sebe i s te strane osigurao.

Za nekoliko dana bio je već u Cegledu, i na velikom javnom skupu koji je tu održan, izrekao je onaj svoj govor (što smo naprijed naveli), koji je sad već bacio jasnu svjetlost na ciljeve ustanka. Iz ovog »programatskog« govora ne može se vidjeti, da je pred očima Dožinim i njegovih drugova lebdio kao cilj ostvarenje švicarske seljačke republike. Prije bi se moglo zaključiti, da je napadaj trebao da bude uperen samo protiv vlastele, i da su pobunjenici prava seljaka-građana htjeli da dovedu u saglasnost s neposrednom kraljevom vrhovnom vlašću. Vjerojatno je da Doža sa svojom vojskom zato nije odmah pošao na kraljevu tvrđavu, koja mu je bila neposredno na putu.

Ali je sasvim sigurno, da kralj i njegova okolina nisu uzvratili ni uvažili krstašku podaničku odanost. Kralj je sad već konačno zabranio krstašku vojnu. A nadbiskup Tamaš Bakocz opozvao je pod prijetnjom anateme Bullu koja je proglašavala krstaški rat:

»Na veliku bol našega srca i s gnjušanjem obaviješteni smo o tome, kako s pomoću bezbožničkih radnja... sakupljaju mnoštvo seoskoga svijeta i usuđuju se da odbiju davanje redovnih gospodskih prihoda i onog poreza, koji pripada kraljevskom veličanstvu, kao i ostalih najpravednijih i uobičajenih dugovanja, i da odriču pokornost prema svojim pretpostavljenim gospodarima« piše u nadbiskupskoj okružnici.

A kralj je dozvolio vlasteli, da »krivce koji im dopadnu šaka povješaju, navuku na točak, da im odrube glave, nabiju na kolac ili usmrte drugom kojom dostojnom smrću« (Marki. str. 422).

IX.

SELJAČKA REVOLUCIJA I DRŽANJE OSTALIH DRUŠTVENIH KLASA

Daleko bi nas odvelo, kada bismo u detaljima opisivali onaj rat, koji je puna četiri mjeseca trajao pod glavnim vodstvom Jurja Dože. U monografijama, koje o tome govore, po više stotina strana ispunjeno je opisivanjem onih borbi, tokom kojih je u ruke seljaštva dospjela čitava Madžarska Dolina, zajedno sa svim svojim gradovima i tvrđavama, zatim krajevi preko Dunava, južni dijelovi države i dobar dio Gornje Madžarske; krstaši su zatim prodrli i u Erdély i svojim bitkama zauzeli najčvršće utvrde ove zemlje: Arad, Lippu, Šolyom, zajedno s mnogo drugih manjih tvrđava. 15. juna srednji dio krstaške vojske već je bio stigao pod Temišvar pod vodstvom samoga Dože i počeo opsjedati taj neobično utvrđeni grad, u koji se bio povukao vođ plemićske vojske: Ištvan Bathori. Dožina vojska je s velikim tehničkim pripremama otpočela opsjedanje, tako da je u cilju da bi mogla da postavi svoje topove na puščani domak gradu, čak i rijeku Begej, koja teče pored grada, kanalizirala u drugo korito. Povlačenje neprijateljskog vojskovođe u Temišvar svjedočilo je o tome, da su međutim krstaške čete savladale svaki otpor, ili kako bi se to jezikom današnjih ratnih izvještaja reklo, krstaši su bili potpuno razbili neprijateljsku frontu. Sve to bilo je moguće samo tako, što je u međuvrijeme krstaška vojska pribavila sebi dobru opremu i stekla potrebno vojničko obrazovanje, a Doža je svoje čete snabdio i artiljerijom i upotpunio ih tehničkim odredima.

Same te činjenice dovoljne su da opovrgnu ona gnjusna falsificiranja historije, što su ih vršili naročito historici Dožina vremena, koji bi

željeli seljački rat da predstave kao pustošenje podivljalih, neobuzdanih i nedisciplaniranih horda, i kao zvjersko prolijevanje krvi bez ikakvog plana i bez ikakvih ljudskih osjećaja. Dokazane činjenice nam naprotiv svjedoče o tome, da je vođenje rata na strani krstaša bilo plansko i disciplinirano, i da je stajalo na visini tadašnjeg znanja ratne vještine.

Isto su tako objektivne historijske činjenice srušile i sve one legende o načinu seljačkog ratovanja i o zvjerskom i neosnovanom barbarstvu pobunjenika. Protivnici iz Dožina vremena prikazuju nam seljačku bunu kao »drugu tatarsku najezdu«, a i među novijim piscima mnogi s moralnim gnjušanjem lome štap nad »besprimjernim i groznim zvjerstvima« Dožinih četa, i to iznose kao uzrok propasti čitavoga ustanka. Po njima je sav seljački rat bio samo dugi niz grabežnih umorstava, obeščašćenja žena, životinjskog opijanja, i prema tome seljačka buna imala bi biti najžalosnijom i najsramotnijom točkom narodne povijesti. Tako osuđuje čitavu seljačku revoluciju i čuveni crkveni historik, kanonik Janoš Karacsonyi:

»Prost narod, napušten i zaveden lošim primjerom, brzo zaboravlja sve kršćanske istine. Kako je to strahovit prizor, kad čovjek gleda, kako još ni šezdeset godina nije prošlo od križarske pobjede kod Beograda, a godine 1514., kad je eto madžarski puk ponovno pozvan na križarsku vojnu, taj isti puk okreće sada oružje protiv svoji vlastitih gospodara. Jer njemu ne treba više junačka smrt za kršćansku vjeru i nebeska nagrada, nego njemu treba antikristova osveta, opljačkano blago, obeščašćenje plemićskih djevica i žena!« (Karacsonyi: Crkvena historija Madžarske str. 44.)

Već i iz onog što smo dosad iznijeli, jasno se vidi, koliko je nepravedno ovakvo zbacivanje

odgovornosti na krstaše, koji su bili nagnani u građanski rat. Pristranost tih optužbi još više se ističe, ako se imaju u vidu ona naređenja, koja je, kao što smo naprijed vidjeli, kralj izdavao protiv seljaštva koje je stupilo u Dožinu krstašku vojsku. Ovdje ćemo još samo dodati 19-og juna izdane zapovijedi vojvode Janoša Zapolye, koji je predvodio plemićske čete:

»Mudrim i obazrivim sucima i porotnicima dajem punu vlast i ugled u tome pogledu, da odmah uhvate i poapse bez razlike na spol sve one, koji se izdaju kao krstaši ili koji to hoće da budu. I neka na osnovi kraljeva i vojvodina punomoćja i ugleda imaju puno pravo da pohvatane i već uapšene seljake posijeku, da oderu kožu sa njih, da ih ispeku, da ih pobiju i istrijebe najgroznijom mučeničkom smrću« (Marki, str. 422.).

I kada su krstaši pogubili poneke od plemića koji su protiv njih ratovali, ili kada su kao što su to pobunjenici govorili »održali zakon« nad velikom gospodom koja su im dopala šaka, onda se nikako ne može reći da su oni time izvršili »besprimjerne podlosti«, jer su se seljaci uistinu već i onda, za vrijeme trajanja borbi, u disciplinironosti i umjerenosti daleko uzdizali nad svojim plemićskim protivnicima. To priznaje i sam Acsady: »Iako su mnogi pali kao žrtve seljačkoga bijesa, kmetovi su se uglavnom osvetili samo nad onima, koji su za to dali povoda, to jest nad onima, koji su bili razglašeni kao nečovječni gospodari. Inače Juraj Doža nikako nije bio nemilosrdan i one plemiće, koji bi se dobrovoljno predali, nije dirao, a svoju zadanu riječ je držao... Pobunjenici ondje, gdje ne bi nailazili na otpor, nisu činili veće štete i samo su uništavali stare dokumente, u kojima su gledali oličenje svoga robovanja« (str. 197).

Samim tim dakle otpadaju ona zaključivanja, koja bi htjela propast seljačke bune da protumače uzrocima moralne pokvarenosti seljaka i njihove nesposobnosti za vođenje redovnoga rata. U stvari uzroci poraza bili su u glavnom isti oni, što smo ih već vidjeli kod ugušivanja erdeljske seljačke bune.

Dožini krstaši su se, usprkos četiri mjesečnom pobjedonosnom ratovanju, polako zamarali od borbe. Jedno za drugim počeli su istupati iz krstaške vojske kmetovi čitavih krajeva, koji su napuštali Dožin tabor zavedeni željom da ublaže težak položaj svojih na domu ostalih porodica, ili možda zbog svoje nedovoljne klasne svijesti i malodušnosti, a možda i zavarani kraljevim proglasima koji su obećavali oproštaj. Keresszegski, kengyelski, kölcsérski krstaši zajednički napuštaju pobunjeničke čete, a njihovom primjeru slijedili su i mnogi drugi. Možda je baš ova neustrajnost vojske navela Dožu, da po cijenu uludog gubljenja vremena i snaga posveti duge nedjelje opsjedanju Temišvara, gdje je svakako htio da stvori svoju bazu za sakupljanje i pribiranje snaga sve dotle, dok seljačka revolucija ponovo ne ojača.

Ali takvo njegovo računanje nije se ispunilo. Dugo opsjedanje je, baš naprotiv, dalo vremena neprijatelju, da sakupi svoje već razbijene sile. Kralj se je prvo obratio za pomoć njemačkome caru i češkome plemstvu, a onda je molio vlaške vojvode iz krajeva Moldave i Havaš-doline, da s vojskom prodru u Madžarsku u cilju ugušivanja kmetovske bune.[1])

[1]) Na zanimljiv način se je ponovila historija, kada je godine 1907. za vrijeme rumunjske seljačke bune, rumunjska vlada tražila »posuđivanje« austro-madžarske k. i k. 7. divizije radi ugušivanja seljačke revolucije.

Mnogi od vlastele (Werböczi, Varday i drugi) uzimali su strane najamnike, a na kraju im je uspjelo da izglade ono trvenje što je postojalo između erdeljskog vojvode Janoša Zapolje i njegovih plemićskih suparnika, tako da je onda vojvoda Zapolja, proglasivši opći plemićski rat protiv kmetova, pošao na Temišvar da ga »oslobodi«.

Seljaštvo dakle i pored sveg svojeg herojstva i stručne spreme svoga vođstva nije u dovoljnoj mjeri raspolagalo onim socijalnim vrlinama (klasna svijest, istrajnost, discipliniranost i jasno proziranje odnosa), koje su bile potrebne, da bi se ono samo svojom vlastitom snagom oslobodilo. A u ostalim klasama tadanjega društva seljaštvo nije još moglo da nađe takvog saveznika, koji bi nadoknadio pomenute nedostatke.

Seljaštvo je naime za jedan čas ujedinilo protivu sebe sve slojeve posjedničkoga plemstva. Ali među onim malim plemićima, koji nisu držali kmetova, mnogi su se priključili krstašima i učestvovali u borbama za sve vrijeme ratovanja. Još u većoj mjeri se pridružilo siromašno niže svećenstvo. Duhovnici, koji su dijelili kmetovsku bijedu, i mnogobrojni đaci radili su kao pisari po taborima, a i borili su se u Dožinoj vojsci. Cegledski svećenik Mészaroš Lörinc bio je Dožin podvojvoda i njegova desna ruka, a župnici Aszalay i Turkevei su zajedno s mnogim drugima takođe ponijeli na sebi svoj dio borbe.

Ali iz krugova gradskog stanovništva na stranu ustanika stali su samo radnici i one varoši u Madžarskoj Dolini, koje su tada još bile pretežno zemljoradničke. Sam kralj se je u svome pismu od 22. juna ovako žalio:

»Svi radnici koliko ih god u Budimu i u Pešti ima, raduju se tome, što seljačka vojska napreduje, te pomažu seljake protiv nas i protiv naših. Kad smo poslali vojsku protiv seljaka, radništvo

je kod kapija budimskih potuklo konje ispod vojnika.«

Nasuprot tome, bogato građanstvo koje je tada upravljalo gradovima, okrenulo se je poslije kratkog kolebanja protiv seljaka, te je novcem i iznajmljivanjem najamničkih četa pomagalo plemstvo.

Ali solidarnost tada još malobrojnog radništva nije značila presudnu i veliku pomoć za pobunjene seljake.

U takvim prilikama zatekla je Dožine čete pod Temišvarom vojska vojvode Janoša Zapolje, sastavljena od plemića i najamnika.

Prije bitke, vojvoda je proglasio, da će pomilovati sve one, koji ostave oružje i pođu svojim kućama.

A kada je jedan dio seljačkoga naroda povjerovao ovom obećanju i predao se »plemići su ove siromahe počeli ubijati, sjeći i vezane ih voditi pred vojvodu«. Ali najveći dio pobunjenika borio se do kraja herojstvom koje prezire smrt, pod vodstvom Dožinim, koji je sam sasjekao mnoge u pancere zamotane plemiće, ali je ubrzo teško ranjen, polumrtav pao u ropstvo... I tako je lakovjernost seljaka i panika koja je otuda nastala zapečatila sudbinu revolucije.

X.

POSLJEDICE IZGUBLJENE SELJAČKE REVOLUCIJE

15. jula odnijelo je plemstvo odlučnu pobjedu nad vojskom Jurja Dože, ali time seljačka buna još nije bila završena, jer su se još i mjesec dana kasnije borile čete Lörinca Mészaroša. No toga dana ustanku je zadan smrtni udar i tada su otpočele grozne, nezapamćene osvete pobjednika nad »tatima«, koji su se smjeli da pobune protiv »najpravednijih« tereta.

Poslije temišvarske bitke nastalo je pravo masovno klanje seljaka, a ubrzo je uslijedilo i smaknuće Jurja Dože, koga su komad po komad ubijali rafiniranim mučenjima, koja graniče s ludilom. Na Zapoljinu zapovijed postavili su ga na usijani željezni prijesto, na glavu su mu tri puta pritiskali zažarenu gvozdenu krunu, načinjenu od bivoljskih brnjica, jer sve to pripada »seljačkom kralju«, a onda je nastao najodvratniji prizor, koji je trebao da prikaže ljudoždersko poživinčenje pobunjenih kmetova. Taj prizor Marki opisuje ovako: »Dožinom prijestolu dotjerali su devet do u smrt izgladnjelih seljaka. Na muziku svirale, violina i zviždanja morali su igrati kolo, i poslije svakog zaokreta, morali su »kao gladni vuci i svinje« da jednom zagrizu u vođino tijelo i da te krvave dijelove njegove progutaju. Onog pak, koji nije htio da ga grize, a to se moglo poznati po tome, da li su mu usta bila crvena od krvi, ili nisu, — na mjestu su posjekli. Trojica-četvorica platila su tako svojim životom.«

Mjesec dana kasnije na željeznom roštilju ispekao je potonji kralj a onda još vojvoda Zapolja i Dožinog druga Lörinca Mészaroša, koji je poslije izgubljene bitke također pao u ropstvo. Grozna je bila i sudbina većine krstaša, koje su

ili za vrijeme borbe, ili kasnije u kaznenim ekspedicijama pomorili mučeničkom smrću. Prema historijskim izvorima u buni je propalo 70.000 seljaka, to jest skoro svaki dvadeseti od poldrug milijuna kmetovskog stanovništva.

Onim pobunjenicima, koje su ostavili u životu, i njihovim potomcima narodna skupština, sazvana ubrzo poslije ugušenja bune, odmjerila je užasne kazne, koje su trajale vijekovima. Po zakonima što ih je ta skupština donijela, trebalo bi doduše sve one seljake, koji su ustali protiv svojih prirodnih gospodara, kao izdajice kazniti smrću, ali da se i odsada ne bi prolivalo toliko krvi i da se ne bi uništilo sve seljaštvo — bez koga plemstvo ne vrijedi mnogo — treba bez milosti pobiti i svugdje istrijebiti samo poručnike, kapetane, kaplare i druge bundžije seljaka, zatim očite ubice plemića i one koji su se usudili da dirnu u plemićske žene. I potomke ovih buntovnika treba »staviti pod jaram vječnoga ropstva i kmetstva. A ako je netko od neoženjenih izvršio ovakva djela, onda se očevi njihovi treba da kazne naprijed navedenom kaznom.«

Drugi stupanj kazni zadesio je one seljake, protiv kojih se nije podizala optužba radi ovakvih grjehova. Ove su osudili na davanje oštete, na taj način, da će sumu te oštete određivati sama oštećena gospoda. Seljaštvo nadalje ne može više nositi oružje, a seljaku, kod koga bi se našlo oružje, ima se odsjeći lijeva ruka (da bi desnom mogao da radi za gospodara). A onim svećenicima, koji su bili kmetovskog porijekla, osvetili su se radi njihova učestvovanja u revoluciji tako, što su zakonom zabranili »imenovanje za biskupe i više svećenike onih popova, koji vode porijeklo od seljaka, a ako bi se ipak takav našao, svećenik ovako niskog porijekla ne smije ni od koga ubirati desetinu.«

Glavna odredba ove skupštine bio je zloglasni 18. zakonski paragraf, koji je sadržavao ovo:

»Da bi uspomena kmetovskog izdajstva prešla i na njihove potomke, i da bi svako pokoljenje saznalo, koliki je grijeh bunjenje protiv gospode, neka svi seljaci u ovoj zemlji, ma gdje oni stanovali, izgube slobodu seljenja s jednoga mjesta na drugo i neka se podčine bezuvjetnom i vječnom služenju svojih vlastelinskih gospodara.«

Plemstvo je dakle iskoristilo priliku, da staroj svojoj praksi, ukidanju seljačkoga prava na slobodno seljenje, dade i zakonitu formu. Jedna posebna odredba ovoga zakona čak je oduzela pravo slobodne selidbe i udovicama i siročadi, koji očito nisu mogli učestvovati u oružanom ustanku.

Na taj način je uzakonjena privezanost kmetova za zemlju, što je otada kroz stoljeća podjarmljivalo madžarsko seljaštvo.

Iz krvlju natopljenog tla seljačke borbe za slobodu niklo je isprva samo još granatije drvo ropstva. Ali proricanje mučeničkog vođe one revolucije iz 1514. godine ipak se je donekle ispunilo, kada je propovijedao, »da će nas sadašnjost cijeniti, a budućnost poštovati!« Naravno, vođa revolucije nije mislio tu na klasne neprijatelje, nego na slojeve radnoga naroda. I u tome imao je pravo. Odmah poslije ugušenja seljačke bune, živa i pisana riječ pronijela je u inozemnim državama glas o djelima madžarskih seljačkih heroja. U Njemačkoj je nezadovoljno, buntovno seljaštvo s oduševljenjem čitalo spis o Dožinoj buni »Grosses Wunderzeichen«, kao što se to vidi iz djela Zimmermanna i Engelsa. A da se ti njemački seljaci nisu uplašili od one krvave plemić-

ske osvete poslije bune, o tome nam najbolje svjedoči činjenica, da je deset godina kasnije čitavo njemačko carstvo bacila u plamen velika njemačka seljačka revolucija.

KRAJ

22.